

Diakonen og skjønnlitteraturen

- faglige følgesvenner?

Diakonhjemmet Høgskole i Oslo

Mastergrad i Diakoni

Madia 2011 høst

Anne Storrusten

Madia 599 Masteroppgave

15. mai 2013

Ord: 27 935

Forord

Mot veis ende etter å ha skrevet en master-oppgave, blir man ettertenksom. Man prøver å se hele prosessen fra ide til ferdigskrevet produkt i et større perspektiv. Reisen har til tider vært overveldende, men min ferske erfaring på området tilsier at det bare er å kaste loss mot ukjent farvann og stole på at skuta holder. Ikke bare er det nødvendig å lære seg å stole på eget lederskap, men like viktig er det å stole på at de rette hjelperne dukker opp når man som mest trenger dem. Og mange hjelpere har det vært på denne seilassen. Aller først vil jeg få takke min gode venninne, klinisk spesialist i psykiatrisk sykepleie Margaret Solberg for at hun ivret for å skrive en oppgave som på noe vis koblet diakoni med skjønnlitteratur. En stor takk går til lærere ved Diakonhjemmet Høgskole for at de tok sjansen på å la meg skrive denne oppgaven. Høsten 2012 var jeg student på en modul om kriser og krisehåndtering. Uten det fundamentet som modulen utgjorde, kunne jeg ikke ha skrevet en oppgave om traumatisk krise. Min veileder, Kari Karsrud Korslien kastet ut en utfordring til meg om å undersøke Paul Ricoeurs hermeneutikk. Dette ledet meg til cand. teol. Øystein Brekke som skrev sin doktoravhandling om tematikk knyttet til Paul Ricoeur. Etter mailkontakt med Brekke, fant jeg ut at jeg våget meg på å bruke Ricoeur som sentral teoretiker i oppgaven. Brekke tipset meg også om Bugges bok *Løgstrup og skjønnlitteraturen*. Sammen med funnene til Charlotte Engel, som jeg fikk kjennskap til i modulen om diakonalt arbeid ved Kari Karsrud Korslien, begynte oppgaven å ta form. Men fremdeles gjensto selve forskningsfeltet, altså skjønnlitteraturen. I ettertid synes jeg det er påfallende at jeg ikke hadde større problemer med å treffe valgene mine i så måte. De to romanene *Bli hvis du kan. Reis hvis du må.* av Helga Flatland og *Gjennom natten* av Stig Sæterbakken pekte seg ut med tekster som engasjerte meg sterkt. Senere introduserte veilederen min meg for Toril Mois teorier om å sette sin subjektivitet på spill og bruke seg selv eksemplarisk. For meg representerte Mois filosofi en frigjørende faktor som gjorde at jeg turte å utnytte den vinden jeg kjente i seilene. Det hadde vært komplett utenkelig å gå løs på et masterstudium uten teknisk assistanse. Svigersønn Kekke ga teknisk assistanse da master-oppgaven skulle i gang. Takk, Kekke.

Jeg har opplevd den store gleden av et studiemiljø med engasjerte medstudenter. Jeg takker for varmt reisefølge, faglige diskusjoner og befriende latter. Til slutt en stor takk til veileder Kari Karsrud Korslien for aldri sviktende entusiasme, en lett bevegelig tanke og et kritisk blikk. Kombinasjonen av disse tre ingrediensene er akkurat hva en masterstudent kan drømme om.

Sammendrag

I denne oppgaven prøver jeg å finne ut av om lesing av skjønnlitteratur om traumatisk krise kan styrke empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni. For å finne ut av dette har både tekstanalyse og hermeneutikk vært vesentlige arbeidsmetoder. Etter å ha påvist kløfter og problemstillinger i diakoni såvel som i samfunn, spør jeg om skjønnlitteratur har evnen til å bygge bro over kløfter og til og med fungere som del av en pakt mellom menneskets ulike deler. En sammenlignende forskning hvor man undersøkte en mulig sammenheng mellom fenomener beskrevet i henholdsvis psykologi og skjønnlitteratur, viste en svært høy grad av overlapping mellom fenomener i psykologi og den valgte skjønnlitteraturen. Etter dette viste skjønnlitteraturen sin evne til å åpne og utvikle leserens indre verden.

Diskusjonen mot slutten av oppgaven er organisert etter punktene i den diakonale Se – bedømme – handle-metoden. Utifra emnet om blikkets mulighet, diskuteres først problemstillinger om å utvikle evnen til å se, og om å se fenomener i samfunnet. Deretter diskuteres den reflekterende eller bedømmende evnen på grunnlag av hva man har kommet fram til gjennom forskning i denne oppgaven. Spesielt legges det vekt på en diskusjon om å bedømme på grunnlag av psykologiens teoretiske styrke sett i forhold til skjønnlitteraturens empatiske styrke. Bruk av skjønnlitteratur i kirkelig sammenheng inspirert av Ricoeurs hermeneutikk drøftes også i dette avsnittet. Særlig er dette en diskusjon om den alminnelige leseres autoritet sett i forhold til spesialistkunnskap. I siste del av diskusjonen finner man fram til ulike aspekter ved det å handle. Til sist trekkes slutningen om at når man fant at den valgte skjønnlitteraturen både har psykologisk relevans og evner til å åpne en verden for leseren, vil gjenkjennelse og identifikasjon kunne styrke empati som kan videreføres som handlingskompetanse i den praktiske diakonien. Handlingskompetansen styrkes ikke kun av empatien, men også av den økte kunnskapen og innsikten skjønnlitteraturen kan gi.

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Sammendrag	3
1 Innledning.....	7
1.1 Oppgavens oppbygning	7
1.2 Bakgrunn for valg av forskningsområde	8
1.3 Begrunnelse for valg av forskningsområde	9
1.4 Kløfter innen diakonifaget.....	10
1.4.1 Charlotte Engels funn samt to diakonale grunnlagsdokumenter	10
1.4.2 Harald Grimens funn og analyse av kunnskapsbaser	12
1.5 Behov for læring som kan bygge broer	12
1.6 Problemstilling	13
1.7 Skjønnlitteraturen som brobygger	16
1.7.1 Paul Ricoeur og behovet for en pakt.....	17
1.7.2 Knut Ejler Løgstrup og litteraturen som faglig forbundsfelle	19
1.8 Gadammers hermeneutiske sirkel.....	22
2 Forskningsmaterialet	24
2.1 Bli hvis du kan. Reis hvis du må.	24
2.2 Gjennom natten.....	24
2.3 Begrunnelse av valget av de to romanene	25
2.3.1 Nærhet i tid og rom.....	25
2.3.2 Traumatisk krise.....	25
2.3.3 Kompliserte dødsfall.....	26
2.3.4 Rural kontra urban setting.....	26
2.3.5 Fellesskap kontra isolasjon	26
2.3.6 Kvinnelig kontra mannlig perspektiv	27
2.4 Om å bruke seg selv eksemplarisk	28
3 Teorien.....	30
3.1 De fire innledende teoriene.	30
3.2 Oppgavens to hovedteorier.....	30
3.3 Dyregrovs teori om katastrofepsykologi	31
3.3.1 «The straw that breaks the camel’s back»: Katastrofepsykologiske teorier.....	31
3.4 Paul Ricoeur og om å lese i ulike modi	37

4 Metode.....	40
4.1 Sammenligning av fenomener	40
4.2 Reliabilitet og validitet.	41
4.3 Om å lese foran teksten som metode	42
4.4 Kommentaar til metoden om å lese foran teksten	42
4.5 Bruk av skjønnlitterære tekster som metode	43
5 Presentasjon av funn.....	44
5.1 Sammenligning mellom fenomener i psykologisk teori og skjønnlitteratur	44
5.2 Presentasjon av funn etter sammenligningen	52
5.3 Teksten som mulig åpner av en verden foran leseren.....	54
5.3.1 Familiehemmeligheter i teori og fiksjon.....	55
5.3.2. Diakonalt perspektiv på familiehemmelighet	57
5.3.3 Mangel på tilgivelse i Reis hvis du kan. Bli hvis du må.....	57
5.3.4 Diakonalt perspektiv på mangel på tilgivelse	59
5.3.5 Skrekkens hus	60
5.3.6 Diakonalt perspektiv på Skrekkens hus	60
5.4 Diskusjon av funn etter lesing foran teksten.	61
6 Diskusjon basert på «Å se - bedømme - handle»	62
6.1 Å se – en forutsetning for empati og handlingskompetanse.....	62
6.1.1 Det diakonale blikk.....	63
6.1.2 Ricoeur ser en splittelse i kulturen	63
6.1.3 Løgstrup og litteraturen som øyenåpner	63
6.1.4 Å kunne se traumatisk krise.....	64
6.2 Å bedømme – en nødvendighet for rett handling	65
6.2.1 Å bedømme på grunnlag av menneskets sammensatte vesen.....	65
6.2.2 Å bedømme synlig og usynlig nød	66
6.2.3 Å bedømme på grunnlag av heterogen kunnskapsbase.	67
6.2.4 Å bedømme situasjoner ut fra psykologiens teoretiske styrke.....	67
6.2.5 Å bedømme ut fra skjønnlitteraturens empatiske styrke.	69
6.2.6 Å lese foran teksten i menighetsarbeid	70
6.3 Å handle	72
6.3.1 Handling i forhold til heterotelisk kunnskapsbase.....	72
6.3.2 Definisjon av handlingskompetanse sett i forhold til Se - bedømme- handle - metoden.....	72

6.4 Hvordan kan lesing av skjønnlitteratur styrke empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni?.....	74
7 Oppsummering og konklusjon	75
8 Litteraturliste	78

1 Innledning

Hvor kan en diakon hente kunnskap og inspirasjon til arbeidet sitt? Med hvilke midler kan hun styrke og utvikle sin diakonale profesjonalitet og utvikle empati og handlingskompetanse? Hva kan være hjelpemidler for en diakon hvis hun ønsker å minske eventuell avstand mellom teori og praksis? Alle disse spørsmålene er vesentlige i en profesjonell, diakonal refleksjon over sitt eget ståsted. Utdanningen til diakon bygger på begynnelsen av 2000-tallet i Norge på minst 5 års høyskoleutdanning i solid, akademisk tradisjon. Den gir en grundig vitenskapelig og profesjonell basis for yrkesutøvelsen. Er det likevel mulig å tenke seg at det i utdanning og yrkesliv er flere kilder man kunne oppsøkt som i dag ligger mer eller mindre uprøvd?

1.1 Oppgavens oppbygning

Denne oppgaven skal utforske om skjønnlitteratur som omhandler traumatisk krise kan styrke empati og handlingskompetanse i diakonal praksis. Etter bakgrunn og begrunnelse for valg av dette området, kommer man inn i problemområder beskrevet av Charlotte Engel og Harald Grimen. De påpeker problemstillinger knyttet til diakonifagets teori og praksis samt måten profesjonens teori er bygget opp på. I sammenheng med Charlotte Engels funn presenteres Kirkerådets *Plan for diakoni* (2008) for Den norske kirke og *Diakoni i kontekst* (2010) fra Det lutherske verdensforbund. De er begge dokumenter som blir referert til i oppgavens tankeføring. Etter dette blir oppgavens problemstilling formulert og begreper definert og avklart. For å peke på mulige løsninger på utfordringene innen diakonal praksis og teori, benyttes Paul Ricoeurs etterlysning av en pakt mellom det frivillige og det ufrivillige hos mennesket. Arbeider av Knud Ejler Løgstrup utfyller kapittel 1 med en betenkning om skjønnlitteraturen som faglig forbundsfelle. Man vurderer om skjønnlitteraturen kan være en del av den pakten Ricoeur etterlyser. Til slutt i dette kapitlet følger en kort presentasjon av Gadamer's hermeneutiske sirkel som verktøy til forståelse. Det er fordi den måten å tenke på som sirkelen anviser, blir brukt når teoriene skal appliseres inn i konteksten til denne oppgaven.

I kapittel 2 vil selve forskningsmaterialet bli presentert. Forskningsmaterialet består av to romaner: *Bli hvis du kan. Reis hvis du må* (2010) av Helga Flatland og *Gjennom natten* (2011) av Stig Sæterbakken. Etter en begrunnelse for valget av nettopp disse romanene, følger et avsluttende avsnitt om å bruke seg selv eksemplarisk bygget på teori av Toril Moi. I kapittel 3 presenteres oppgavens teorier. Foruten de innledende teoriene som allerede er nevnt fra første

kapittel, følger de to hovedteoriene. Den første av dem er katastrofepsykologisk teori av Atle Dyregrov. Teorikapitlet avsluttes med den siste forskningsteorien som er en hermeneutisk teori av den før nevnte Paul Ricoeur. Den handler om at tekst kan åpne en verden foran den som leser. I kapittel 4 følger en presentasjon av og diskusjon om de to metodene som blir benyttet til forskningen i denne oppgaven. Den første metoden er sammenligning av fenomener. Denne sammenligningen innebærer en granskning av i hvilken grad fenomener som beskrives i psykologisk teori også beskrives i de to romanene, altså både i en vitenskapelig og en skjønnlitterær framstilling. I hvilken grad vil man finne sammenfall av fenomener beskrevet teoretisk kontra skjønnlitterært? Den siste metoden er en konkret utforskning av Ricoeurs hermeneutiske teori om at en tekst kan åpne en verden foran leseren. Det blir gjort forsøk på å bruke teksteksempler fra romanene for å åpne leserens verden. Bruk av skjønnlitteratur som metode blir diskutert til slutt i metodekapitlet. I 5. kapittel blir funn fra de to hovedteoriene presentert og diskutert. Diskusjonen om i hvilken grad oppgavens funn kan svare på oppgavens problemstilling følger i kapittel 6. Denne diskusjonen er organisert rundt den diakonale Se – bedømme – handle-metoden. I det 7. og avsluttende kapitlet følger en oppsummering og konklusjon av oppgaven som helhet.

1.2 Bakgrunn for valg av forskningsområde

I denne oppgaven ønsker jeg å fokusere på bruken av skjønnlitteratur som mulig kunnskaps- og inspirasjonskilde både i utdanningen til og innen profesjonelt, diakonalt arbeid. Jeg mener at skjønnlitteratur kan være en kilde til kunnskap, inspirasjon og motivasjon som kan styrke både empati og handlingskompetanse i diakonale settinger. Det er min erfaring at det går an å hente ikke bare underholdning og opplevelse ved lesing av skjønnlitteratur, men i høyeste grad også ny kunnskap og materiale til ettertanke. Min påstand er at skjønnlitteraturens utforskning av menneskelig eksistens åpner for en grunnleggende innsikt vi behøver i diakonalt arbeid. Når mennesker i et gjennom-digitalisert og såkalt postmoderne samfunn ikke nøyer seg med bare korte meldinger og overfladiske beskrivelser av hverandres liv, men ønsker å gå i dybden av beskrivelser om menneskelig liv, må det være for at dypdykkingen fyller et behov. Det ser ut til at nettopp vårt behov for å gå i dybden og lese komplekse fortellinger er økende i en fragmentert og krevende kultur. Vår vestlige kultur er krevende fordi den er i så rask endring. Arbeidslivet er i høy grad spesialisert og det kreves et høyt tempo og gjennomgående høy kompetanse for dem som vil henge med i det. Samtidig ser vi at den tidkrevende skjønnlitterære tradisjonen er høyst levende i dagens verden. Det er et

iøynefallende fenomen. Det skrives og leses skjønnlitteratur i stort omfang. Litteraturhuset i Oslo som åpnet i 2007 har vært en overveldende vellykket begivenhet, og det satses nå på liknende møteplasser mange andre steder i Norge. Inntrykk fra andre land i ulike deler av verden tyder ikke på at Norge er i noen særstilling på dette området. Min påstand er at vi i skjønnlitteraturen finner beskrivelser som vi kan ha stor nytte av i det faglige arbeidet vårt på det diakonale feltet.

1.3 Begrunnelse for valg av forskningsområde

I det diakonale arbeidet møter man ofte mennesker i forbindelse med livskriser, alvorlig sykdom og død. I *Plan for diakoni* leser vi:

Gjennom de kirkelige handlinger kommer kirkens ansatte i nærkontakt med flertallet i befolkningen. Gjennom dåp, konfirmasjon, vigsel og gravferd kommer man i berøring med mange ulike livsskjebner som utfordrer til diakonalt nærvær og engasjement (Kirkerådet 2008:13).

Statistikk underbygger det som blir sagt i diakoniplanen. Bl.a. skjer en stor prosentandel av alle begravelser i kirkelig regi. I Norge i 2011 foregikk 91,6 % av gravferdene i kirkelig regi (Kirkens opplysningstjeneste). Vi ser av dette at kirken i dagens Norge har et stort nedslagsfelt i forbindelse med død og gravferder. I de aller fleste tilfeller vil dødsfallene være etterfulgt av det vi vil kan kalle normale sorgreaksjoner. Selv disse normale sorgreaksjonene kan vare i flere ti-år, og man må anta at deler av sorgen må en leve med livet ut (Dyregrov 1999:26). Som vi forstår innebærer dette sjelsettende livshendelser som setter dype spor i de etterlattes liv, men etterhvert vil de sørgende finne tilbake til det vi vil kan kalle en vanlig fungering i hverdagen. I andre tilfeller vil dødsfallene være forbundet med traumatisk krise. Dødsfallene kan være forårsaket av ulykker eller vold fra egen eller andres hånd. Ikke minst i media blir vi konfrontert med dødsfall på grunn av voldelige handlinger. I skrivende stund må man nevne massakren på Utøya 22.07.2011. I søndagsutgaven av Aftenposten 13. januar 2013 forteller overlevende Adrian Pracon at han er redd for å bli ugjerningsmannens 78. offer. Med andre ord kjemper han og andre mennesker rett og slett med å overleve den traumatiske hendelsen. «Kampen om livet og hverdagen er nådeløs. Den river i meg og sliter meg ut» (Adrian Pracon 13.01.13). Uttrykket «å kjempe for livet» er ikke overdrevet. Og de traumatiske krisene som aldri når fram til noen avis eller TV-skjerm er ikke lettere å håndtere for dem det gjelder enn reaksjonene etter omfattende hendelser som rammer mange mennesker og som derfor får betydelig oppmerksomhet. I Aftenposten søndag 14. april 2013 uttaler styrelederen i *Leve*

Oslo (en organisasjon for etterlatte etter selvmord) Monica Smith at «Å være etterlatt er ingen sykdom, men man kan bli syk hvis man ikke tas alvorlig» (Monica Smith 14. april 2013). Man trodde kanskje man var kommet lengre i samfunnet generelt, men Monica Smith forteller at både politi, leger og prester var inne i bildet ved de to selvmordene hun opplevde i nær familie. Allikevel tok ingen i tilstrekkelig grad fatt i situasjonen hun var havnet i. Hennes tilsynelatende styrke var hennes psykiske forsvar. Hun kjempet i mange år alene før hun ble syk og endelig fikk nødvendig hjelp. Dette er nære vitnesbyrd om nødvendigheten av en bevisst og handlekraftig diakoni i dagens samfunn.. Når vi som diakoner blir konfrontert med medmennesker som kjemper med traumatisk krise, har vi en forpliktelse til å møte dem med empati og kompetanse for å kunne handle så klokt og relevant som mulig i møte med de rammede. I *Plan for diakoni* legges det vekt på «det diakonale blikk» (Kirkerådet 2008:18). Dette diakonale blikket kan trenes opp til å se mennesker som trenger støtte. Dersom det diakonale blikket styrkes, kan det bli færre tilfeller av dem som Monica Smith beskrev i dette avsnittet.

1.4 Kløfter innen diakonifaget

For å få et klarere bilde av eget og andres arbeid som diakoner kan det være nyttig å se nærmere på funnene til to teoretikere som begge behandler det profesjonelle fundament i diakoniens fagområder. Både Charlotte Engel og Harald Grimen peker på utfordringer, nemlig det vi kan omtale som kløfter innen faget. Det er først tale om en kløft mellom teori og praksis og deretter kløfter mellom ulike deler av kunnskapen. Engel omhandler diakonien eksplisitt, Grimen omhandler samfunnsvitenskapelige områder generelt.

1.4.1 Charlotte Engels funn samt to diakonale grunnlagsdokumenter

Doktor i teologi Charlotte Engel (1945 -) finner i sin doktoravhandling *Svenska kyrkans arbete – för vem och varför? En religionssociologisk studie av ett diakonalt dilemma* at det eksisterer en kløft mellom diakoniens målsetting og gjeldende praksis (Engel 2006:17). Engel spør i sin doktorgradstudie om den Svenska kyrkan, senere omtalt som Den svenske kirken, er blitt en kirke for de perfekte, de veltilpassede i samfunnet (Engel 2006:188). En av spissformuleringene til en av hennes informanter er at «det lukter for lita av gammel fylla, skitiga jeans och trasiga skor i kyrkbenkarna» (Svensson i Engel 2006:17). Hennes funn viser at mesteparten av den diakonale virksomheten i de fem menighetene hun undersøker, som alle tilhører Den svenske kirken, er rettet mot mennesker som tilhører relativt trygge grupper i

samfunnet, så som veltilpasset ungdom, velstående eldre og barn fra intakte familier. Engel avslutter sin doktoravhandling med fire teser og en kort, avsluttende kommentar.

Tese 1: Ifølge den svenske kirkens selvforståelse er diakoni en uunnværlig del av kirkens liv og oppdrag. Tese 2: Ifølge den svenske kirkens selvforståelse og allmennhetens forventninger skal det diakonale arbeidet rettes mot mennesker som befinner seg i en særskilt utsatt og/eller marginalisert livssituasjon. Tese 3: Et diakonalt arbeid som rettes mot mennesker som befinner seg i en særskilt utsatt og/eller marginalisert livssituasjon realiseres sjelden i Den svenske kirkens menigheter. Tese 4: Menigheters vanskeligheter eller uvilje mot å realisere et diakonalt arbeid rettet mot særskilt utsatte og eller marginaliserte grupper kan være til skade for kirkens troverdighet (Engel 2006:253).

Engel beskriver avslutningsvis at et dilemma, i motsetning til et problem man kan løse, er et paradoks det ikke går an å komme utenom. Dilemmaet må man leve med og takle på en annen måte enn et problem. Hun avslutter med å si at det å takle det dilemmaet hun selv har påvist i arbeidet sitt, er en av de største utfordringene Den svenske kirken står overfor i vår tid (Engel 2006:253). Det er grunn til å anta at problematikken hun forteller om fra Den svenske kirken i stor grad er overførbart til Den norske kirke. Senere i oppgaven vil hennes funn bli lagt til grunn for en diskusjon som også gjelder norske forhold. Foruten Charlotte Engels funn vil to grunnlagsdokumenter i diakonal teori bli benyttet i denne oppgaven. Det første dokumentet er *Plan for diakoni i Den norske kirke* (2008) som er et dokument for all diakonal virksomhet i Den norske kirke. Dokumentet ble vedtatt på Kirkemøtet i november 2007. Jeg har valgt ut følgende punkter fra denne planen for å underbygge tankeføring i denne oppgaven: Foruten definisjonen av diakoni (Kirkerådet 2008:7) er det lagt mest vekt på punktene om «Gjenkjennelsen «Det kunne vært meg» er viktig, likeså gjensidigheten» (Kirkerådet 2008:16) og oppøving av «Det diakonale blikk» (Kirkerådet 2008:18). Et par andre steder blir det også referert til denne planen. Dokumentet *Diakoni i kontekst* (2010) er et bidrag fra Det lutherske verdensforbund til forståelsen av diakoni og diakonal praksis. Tre kjernebegreper er knyttet til dokumentet. De er 1) Forvandling 2) Forsoning 3) Myndiggjøring. Disse begrepene vil bli applisert på skjønnlitterær tekst i kapittel 5.3. I forbindelse med dette vil begrepene få en bredere presentasjon. En sentral sentral diakonal metode, Se - bedømme - handle vil bli brukt i organiseringen av diskusjonen i kapittel 6. Den vil få en bredere presentasjon i forbindelse med diskusjonen.

1.4.2 Harald Grimens funn og analyse av kunnskapsbaser

Den norske filosofen og forskeren innen samfunnsfag Harald Grimen (1955 – 2011) er opptatt av ulike profesjoners kunnskapsbase. Hvordan lar de seg analysere og hvordan er de satt sammen? Ikke bare selve kunnskapsinnholdet varierer fra en profesjon til en annen, men også selve måten denne kunnskapen er satt sammen på. Dette får vi innsikt i ved å lese hans artikkel «Profesjon og kunnskap» (Grimen 2008). Ett av de motsetningsparene han definerer er spenningen mellom en *homogen* og *heterogen* kunnskapsbase (Grimen 2008:72). I en homogen kunnskapsbase vil de ulike elementene stamme fra den samme disiplinen eller det samme kunnskapsfeltet. Grimen nevner som eksempler på denne type kunnskapsbaser fagene fysikk, kjemi og biologi. På den annen side finner vi de heterogene kunnskapsbasene som henter sin kunnskap fra bredt sammensatte disipliner og kunnskapsområder. Her utmerker samfunnsfagene seg i særlig grad. Videre er Grimen opptatt av begrepet *integrasjon*, det vil si til hvilken grad en gitt mengde kunnskap er integrert med sine egne ulike elementer. En kunnskapsbase er sterkt integrert der alle elementene i kunnskapsbasen henger logisk sammen. På den annen side av skalaen er kunnskapen lite eller svakt integrert der hvor den er fragmentert og det er få eller ingen logiske forbindelser. Videre er Grimen opptatt av hva som skaper integrasjon i en profesjonell kunnskapsbase. Her opererer han med både teoretiske eller praktiske synteser (Grimen 2008:84). Der hvor en profesjons kunnskapsbase er sterkt homogen, utvikles en teoretisk syntese. Der hvor kunnskapen kommer fra mange ulike felt og derfor ofte er fragmentert, er det integrasjonen i praksis som blir avgjørende. Grimen mener at mange profesjoners kunnskapsbaser i stor grad er heterogene, fragmenterte og for det meste integrert gjennom praksis. Videre opererer Grimen med enda et motsetningspar, denne gang hentet fra gresk: *heterotelisk* eller *autotelisk* (Grimen 2008:74). De heteroteliske fagene har fagenes formål utenfor seg selv. Her er det naturlig å nevne helsefagene og pedagogikken. Der er forebygging og behandling av sykdom samt undervisning formålet med fagene. De autoteliske fagene har derimot ikke et innebygget formål utover seg selv. Matematikk eller kjernefysikk har for eksempel mange anvendelsesområder, men fagene i seg selv er sin egen begrunnelse (Grimen 2008:74).

1.5 Behov for læring som kan bygge broer

Hvis man skal vurdere diakonien utifra Grimens kriterier, må man kunne si at diakonien er heterotelisk fordi den henter sin kunnskap fra så mange ulike fag og disipliner. Dette medfører at fagets integrasjon må skje i praksis mer enn i teorien. Hver diakon må stole på sin brede,

sammensatte teoretiske kunnskap og anvende den i de høyst varierte praktiske situasjonene i yrkesutøvelsen. Utover dette må man kunne si at diakonien opplagt er heterotelisk, fordi andre mennesker er i fokus for nesten alle faglige områder. Når vi sammenholder kunnskap om kløften mellom målsetting og praksis i Den svenske kirken som samt Grimens vurdering av heterogene kunnskapsbaser, spør man seg: Hvilke hjelpemidler har vi som kan bygge broer over de påståtte kløftene i diakonien? Hva kan fange opp kompleksiteten i utfordringer vi står overfor og hvordan kan vi finne kloke løsninger? Utvilsomt er det mange steder å søke og mange veier å gå. I denne oppgaven vil jeg undersøke skjønnlitteraturens mulige evne som brobygger over de nevnte kløftene. Det er vesentlig å undersøke skjønnlitteraturens mulige brobyggerevne, men også om empati og handlingskompetanse blir styrket i møte med skjønnlitteraturen.

1.6 Problemstilling

Jeg søker å finne svar på følgende problemstilling i denne oppgaven:

«På hvilke måter kan lesing av skjønnlitteratur om traumatisk krise styrke empati og handlingskompetanse i diakonal praksis?»

Det er nødvendig med følgende begrepsavklaringer:

Skjønnlitteratur: (av fr. *belles-lettres* 'skjønne skrifter'), fellesbetegnelse for skrevne tekster som vil formidle poetiske eller dikteriske verdier, tekster med en tydelig estetisk dimensjon der den poetiske funksjonen dominerer, tekster som dramatiserer hva som «kunne ha hendt» (Aristoteles) heller enn å referere til det som historisk har hendt. I prosaen presenterer skjønnlitterære tekster seg som fiksjon. Betegnelsen står i motsetning til sakprosa og brukes av og til synonymt med litteratur. Overgangen mellom skjønnlitteratur og sakprosa kan være uklar (Lothe, Refsum & Solberg 1997:234).

Som vi ser av definisjonen er det dikterens eller forfatterens egen kunstneriske frihet og evne til språklig framstilling som former verket. Med vilje har jeg valgt skjønnlitteratur framfor biografien eller halvbiografien. Det er mange biografier og halvbiografier ute på markedet i dag som handler om mennesker i traumatisk krise. Det betyr at sjangeren selger godt. Men jeg valgte bort biografien og halvbiografien for å unngå personfokusering. I diktningen blir problemstillinger mer alminneliggjort fordi de løftes opp på et allment plan. Diktningens anliggende gjelder derfor alle. I en mer spesifikk biografi vil ikke alle nødvendigvis finne gjenkjennelse. For diakoner er det avgjørende å kunne sette seg inn i menneskers ulike livsbetingelser og hvordan mennesker hankses med dem.

Hva kjennetegner en psykisk, traumatisk krise? Innledningsvis vil jeg presisere at denne oppgaven handler om psykisk, traumatisk krise. Dette for å skille den ut fra somatisk trauma. Dette forutsettes i oppgaven. Først kommer en definisjon på et generelt krisebegrep. Det følgende er definert av den amerikanske psykologen, sjelesørgeren og familierapeutten Howard W. Stone :

A crisis can be understood as a crucial time and turning point. In the present context it is the term for an individual's internal reaction to an external hazard. It involves temporary loss of coping abilities, a paralysis of action. Any definition of crisis makes a tacit assumption that the emotional dysfunction is reversible. Persons in crisis are not necessarily mentally ill, they are simply responding to a hazardous circumstance. If they effectively cope with the threat, a return to former levels of functioning will result (Stone 2009:3).

Denne definisjonen sier ingenting om krisens art. Stone understreker viktige momenter i krisebegrepet som ofte forblir såkalt taus kunnskap, nemlig krisens sannsynlig temporære karakter. Stone vektlegger at krisen representerer et vendepunkt og at den som er rammet etterhvert vil kunne returnere til tidligere nivå av mestring. Senere i sin bok understreker Stone at man ikke bare kan returnere til tidligere funksjonsnivå, men at nettopp fordi kriseinterveneringen er utviklingsorientert vil man kunne ha en større kjennskap til seg selv og livet enn før krisen inntraff (Stone 2009:4).

Den svenske professoren i psykiatri Johan Cullberg (1934 -) beskriver krisebegrepet i boken *Mennesker i krise og utvikling* (1994):

Vi kan si vi er i en krisetilstand når vi er kommet inn i en livssituasjon hvor våre tidligere erfaringer og innlærte reaksjoner ikke er tilstrekkelige til å forstå og beherske den aktuelle situasjon (Cullberg 1994:14).

Vi ser her en annen beskrivelse av generell krise. Denne forståelsen av begrepet har fått allmenn, populær utbredelse. I krisen er den rammede ute av stand til å mestre situasjonen rett og slett fordi erfaringer og mestringsstrategier ikke strekker til.

Men hva kjennetegner den spesifikt traumatiske krisen? Cullberg beskriver utviklingskrisen i kontrast til den traumatiske krisen. Disse to typer krise går noen ganger over i hverandre. Vi leser først om den traumatiske krisen:

Det kan dreie seg om plutselige og uventede vanskelige ytre påkjenninger – en nær slektning død, økonomisk ruin, plutselig oppsigelse fra arbeidet, alt dette kan innebære en trussel mot ens fysiske eksistens, sosiale identitet og trygghet, eller mot

ens grunnleggende muligheter til å innrette seg i tilværelsen. Disse reaksjonene er utløst av klare ytre årsaker, og vi kaller dem derfor *traumatiske kriser* (gresk *trauma* = sår, skade) (Cullberg 1994:15).

Når man leser denne krisedefinisjonen kan man spørre seg hva den tilleggsfaktoren er som avgjør om den er en spesifikt *traumatisk* krise. Den traumatiske krisen skiller seg ut i fra *utviklingskrisen*. Utviklingskrisen er som begrepet uttrykker forbundet med menneskets forventede utvikling. Det kan handle om en stor overgang i et barns liv, som det å flytte, få søsken, begynne i barnehage. Videre kan det utvikle seg til kriser å komme i puberteten, kjenne på ensomhet, bli voksen, få problemer på arbeidsmarkedet, i kjærlighetslivet, med helsa, bli gammel, syk og konfronteres med døden (Cullberg 1994:15). Dette er normale hendelser som *kan* utvikle seg til krise. Den traumatiske krisen bærer som vi har sett mer preg av overraskelse, man snakker om at «lynet slo ned», noe uventet skjer. Man kan tenke seg at de to krisetypene ikke alltid er klart adskilte, men kategoriene er likevel nyttige ut i fra å kunne kartlegge den rammedes situasjon på best mulig måte.

Hvordan defineres empati? Empati som begrep er heller ikke entydig. Ulike definisjoner er gitt i ulike oppslagsverk. Jeg velger å bruke en definisjon fra *Helse- og sosialfaglig ordbok*:

Empati er en grunnleggende holdning som kommer til uttrykk gjennom samhandling, der kjernen er grunnleggende respekt for den andres opplevelsesmessige perspektiv, som forutsetter innlevelse i en annen persons tankemessige og følelsesmessige situasjon. Gjensidighet og likeverd i forholdet er basert på grunnleggende respekt for pasientens perspektiv som krever at hjelperen samtidig greier å bevare sitt eget perspektiv. Empati er forutsetning for utvikling av sympati, som forplikter hjelpende handlinger gjennom ferdigheter, som kan læres og utforskes (Støvring 2006:66).

Empati er blitt et ofte brukt begrep i språket vårt. Mange har derfor en spontan forståelse av begrepet som etter mitt skjønn er i grunnleggende overensstemmelse med denne ovennevnte definisjonen, om enn ikke så omfattende. I denne definisjonen brukte man begrepene «pasient» og «hjelper». Akkurat disse begrepene vil ofte være uaktuelle i diakonien, men det kan likevel være hensiktsmessig å bruke et begrep som forutsetter en profesjonell og en ikke-profesjonell part. Det avgjørende er at diakonen er bevisst sin profesjonelle rolle i yrkesutøvelsen. Denne definisjonen uttrykker også den doble målsettingen om å kunne leve seg inn i andres tanke- og følelsesmessige situasjon, samtidig som man kan bevare sine egne perspektiver. Dermed kan man unngå en ensidig innlevelse i et annet menneske som kunne føre til at man utsletter eller forneker seg selv. Gjenkjennelsen, som er en viktig faktor i empatien, uttrykkes tydelig i *Plan for diakoni*: «Gjenkjennelsen; «Det kunne vært meg», er

viktig, likeså gjensidigheten» (Kirkerådet 2008:16). Kirkerådet er i denne uttalelsen enda klarere på selve gjenkjennelsen med den andre enn i den anvendte definisjonen til Støvring. Begge sitater legger stor vekt på gjensidigheten.

Hvordan definere handlingskompetanse? Begrepet handlingskompetanse viser seg ved nærmere ettersyn å være et hyppig brukt begrep med mange og uensartede henvisninger på nettet. Begrepet er åpenbart mye brukt både innen utdanning og næringsliv. Inntrykket sier noe om at begrepet er komplekst. Jeg har valgt en definisjon fra artikkelen «Om holdninger og handlingskompetanse» av Per Jarle Sætre, Terje Christensen og Kåre Gerhard Kristensen fra miljøundervisning i Vestfold i 1995:

Handlingskompetanse er den personlige kapasitet som innebærer evnen og viljen til å avdekke handlemuligheter i forhold til samfunnsmessige problemstillinger og på bakgrunn av dette handle med henblikk på disse. Handlingskompetanse er framkommet som resultat av saklig innsikt og refleksjon, anvendelse av en serie fortolkningskriterier og ansvarlige valg som er forankret i et sett verdier om natur, samfunn og menneske» (Sætre, Christensen og Kristensen 1995).

Vi ser at handlingskompetanse innebærer både evne og vilje, saklig kunnskap, refleksjon, evne til å tolke og fatte ansvarlige valg og handle i tråd med dem. I dette ligger det krevende forventninger som en diakon må gjøre sitt ytterste for å oppfylle i det profesjonelle arbeidet sitt.

Hva er diakoni? Her velger jeg å bruke den aktuelle definisjonen av begrepet som er formulert av Kirkerådet i Den norske kirke:

Diakoni er kirkens omsorgstjeneste. Den er evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet» (Kirkerådet 2008:7).

Dette er den aktuelle beskrivelsen av diakoni i Norge i 2013, men man skal være klar over at diakonien har hatt mange uttrykk både i teori og praksis helt fra kirkens tidlige historie til dags dato. Begrepet kan derfor ha mange ulike betydninger og konkrete uttrykk avhengig av kontekst.

1.7 Skjønnlitteraturen som brobygger

Hvordan kan man tenke seg at lesing av skjønnlitteratur kan styrke empati og handlingskompetanse i diakonien? Er skjønnlitteraturen et produkt av diktning og fantasi som

ikke har noe å gjøre med forskningsbasert kunnskap? Hvordan er det mulig for kunst og vitenskap å forholde seg gjensidig fruktbart til hverandre? For å begrunne skjønnlitteratur som forskningsfelt, har jeg henvendt meg til to teoretikere: Den franske filosofen og hermeneutikeren Paul Ricoeur (1913 – 2005) og den danske teologen og etikeren Knut Ejlert Løgstrup (1905 – 1981). Når jeg bruker deres teorier finner jeg materiale fra fagfelt som filosofi, hermeneutikk, teologi, litteraturvitenskap, etikk og samfunnsfag. Alle disse fagfeltene er relevante for diakonien i sin bredt tverrfaglige sammensetning.

1.7.1 Paul Ricoeur og behovet for en pakt

Den første jeg vender meg til er den franske filosofen Paul Ricoeur som var en av det 20. århundrets mest innflytelsesrike filosofer og hermeneutikere.

I dette avsnittet forholder jeg meg til den danske Ricoeur-kjenneren Peter Kemp (1937-) og hans fortolkning av Ricoeur. Det er såvissst ikke bare innen den diakonale diskurs man kan finne diskusjoner om kløfter eller splittelser. Peter Kemp mener at hele Ricoeurs filosofi er en kamp for å bygge broer mellom dype splittelser i vår kultur. Kemp sier om Ricoeur at han alltid legger vekt på å gi motstridende parter i en faglig konflikt så mye kreditt som mulig og prøver via samtale å bygge broer der andre vil grave grøfter. Ricoeur prøver å gå inn i en argumentasjon fra innsiden og ofte forsøker han å påvise at den ene part faktisk er avhengig av den andre (Kemp 1999:13). Ett eksempel på dette er konflikten mellom den tyske filosofen og hermeneutikeren Hans Georg Gadamer (1900- 2002) og den tyske filosofen og sosiologen Jurgen Habermas (1929-) på 1970-tallet. Kort fortalt mente Gadamer at den *tradisjon* et menneske befinner seg i er så grunnleggende og avgjørende at hermeneutikken, altså læren om fortolkning, vil være overordnet ideologikritikk. *Selve* kritikken vil ifølge Gadamer være så påvirket av tradisjonen at den vil prege måten man bedriver ideologikritikk på. Habermas derimot mente at ideologikritikk må være overordnet hermeneutikken, hvis ikke ville man stå i fare for å overta tradisjoner ukritisk spesielt med hensyn til maktforhold i samfunnet (Kemp 1999:20). Ricoeur ga i sin artikkel om «hermeneutik og ideologikritik» uttrykk for at typisk nok stod Gadamer og Habermas i et dialektisk forhold til hverandre, i det han mente at:

Modsetninger kan overvinnnes hvis Habermas vil indse at man alltid kritiserer ud fra en bestemt position, således at selv kritik og emancipation er tradition, og hvis Gadamer vil indse, at der må være en kritisk distanse til det overleverede, såfremt man skal kunne tilegne sig, ja overhodet tale om en levende tradition (Kemp 1999:20).

Et slikt eksempel gjør at man forstår hvorfor Ricoeur er blitt kalt en «Hermeneutisk brobygger» (Hermansen og Rendtorff :2002). På mange grunnleggende plan så han behov for syntese, eller det han selv kalte for en *pakt*, mellom menneskets ulike elementer. Den mest betydningsfulle og dyptgående splittelsen er sannsynligvis den Kemp på grunnlag av Ricoeurs innsikt beskriver som:... «spaltningen mellom på den ene side (natur)videnskap, objektivitet og teknisk ekspertise – og på den annen side humanistisk kultur, personlig valg og etik» (Kemp 1999:10). Er det mulig å minske eller overvinne denne splittelsen? Det er i sitt verk fra 1950 *Le Volontaire et l'involuntaire* (Det frivillige og det ufrivillige) at Ricoeur tar for seg denne påstått dype splittelsen i vår (vestlige) kultur. Han ser hvordan mennesket kan beskrives på to måter, enten som det *ytre menneske* eller *det indre menneske*. Enten kan man nøkternt betrakte menneskets lovmessighet, upersonlig og vitenskapelig. Eller man kan på en engasjert måte forholde seg til livet med menneskets *refleksjon over seg selv* og vilje til å bestemme over sin egen tilværelse. Er det mulig å forme en pakt mellom disse ytterpunktene? Hva ligger så i begrepet «det frivillige og ufrivillige» (*Le Volontaire et l'involuntaire*)? Kemp forklarer Ricoeur på følgende måte med at saken dreier seg om:

«...hvordan det ufrivillige (det lovmessige) og viljeslivet forholder sig til hinanden. De to former for innsikt har behov for hinanden, hvis vi ønsker innsikt i *det hele menneske*, der er dannet ved en «pakt» mellom frihed og natur.» (Kemp 1999:11).

Vi kan forstå motsetningsparet mellom frihet og natur med at deler av livene våre kan betraktes som frivillige, altså de områdene hvor vi ved hjelp av personlige valg kan styre livsveiene våre i ulike retninger. Typisk er at vi i vår del av verden langt på vei kan velge ektefelle, antall barn, venner, utdanning, yrke, fritidssysler og personlige vaner. Motsetningen er vårt «ufrivillige jeg» – alt det i livene våre som ikke er underlagt viljens område og kraft, men som vi må leve med som det faktisk er. Her skulle det være nok å nevne faktorer som at vi ikke velger foreldrene våre og dermed ikke oppvekstmiljø. Heller ikke velger vi vårt eget kjønn eller vår øvrige genetiske arv. Vi har knapt nok valgt å bli født og å gjennomføre et livsløp. Vi er rett og slett plassert inn i verden (sannsynligvis) uten å ha blitt spurt. Slik sett kan man påstå at livet selv er ufrivillig. Som vi har lest taler Ricoeur videre om det *indre og ytre jeg*. Med det *indre jeg* tenker Ricoeur på menneskets indre liv av tanker, emosjoner, opplevelse og vilje. Motsatsen er det *ytre jeg* som gir seg til kjenne med hvordan vi kroppslig framstår i verden med adferd som lar seg observere og klassifisere. Ut av dette lager Ricoeur distinksjonen mellom det *uvitenskapelige* og det *vitenskapelige* menneske. Dette henger sammen med de før nevnte kategoriene. Det som ifølge Ricoeur ikke er forskbart er det

frivillige, ikke-lovmessige, indre jeg, mens det forskbare jeg representerer det ufrivillige, lovmessige og ytre jeg». Ricoeur mener at vi må erkjenne og ta konsekvensen av disse motsetningene i vår menneskelige eksistens. Vi må finne en syntese mellom å *forklare* og *forstå* mennesket:

F.eks. siger man at naturvidenskab, biologi og psykologi forklarer mennesket ved å fastslå årsagerne til dets adferd og funksjoner, medens historie, litteraturteori, æstetik og eksistensfilosofi forstår mennesket ved at klargøre grunde og motiver til dets handlinger og opplevelser (Kemp 1999:11).

Nettopp som verktøy i bestrebelsene på å overkomme det kulturelle gapet som Ricoeur beskriver, kan skjønnlitteraturen tenkes å fungere som del av *pakten* mellom de ulike aspektene av menneskelivet. Kan skjønnlitteraturen evne å knytte sammen det frivillige og det ufrivillige hos mennesket? Hvis vi henvender oss til psykologien tilbyr den oss et rikt vell av teorier om mennesket. Er alle fenomener som psykologien har forsket på, fra et ytre perspektiv, tilsvarende beskrevet på et opplevelsesnivå, altså fra et indre perspektiv, i skjønnlitteraturen? I så fall vil skjønnlitteraturen kunne utvikle den slags pakt mellom det ytre og indre som Ricoeur etterlyser. For å forme den pakten som Ricoeur beskriver, kan det være fruktbart å tilnærme seg flere faglige områder både fra en vitenskapelig (lovmessig, ytre, forklarende, ufrivillig) og en kunstnerisk (ikke lovmessig, indre, forstående og frivillig) synsvinkel. På den måten kan vi nærme oss en syntese mellom forståelse og forklaring, mellom det ytre og det indre menneske og mellom selve hoved-distinksjonene til Ricoeur, det frivillige og det ufrivillige. Hvis vi oppnår en mer bevisst pakt mellom egne og andres ulike menneskelige aspekter, kan det være en viktig forutsetning for styrket empati og handlingskompetanse innen diakonal praksis.

1.7.2 Knut Ejler Løgstrup og litteraturen som faglig forbundsfelle

K.E. Løgstrup er en teoretiker som i usedvanlig grad trekker inn skjønnlitteratur i sitt arbeid. I dette avsnittet vil arbeidet av Løgstrup bli beskrevet av den danske universitetslektoren og Løgstrup-kjenneren David Bugge (1971-). Det er interessant at Løgstrup i utgangspunktet reflekterer over det faktum at vitenskap ikke har gjort kunst overflødig, og i særdeleshet har ikke psykologien, som den forholdsvis nye vitenskapen den er, gjort skjønnlitteraturen overflødig. (Bugge 2009:31). Allerede seks år før sitt mest kjente verk *Den etiske fordring* fra 1956 skriver Løgstrup i artikkelen «Humanisme og Kristendom» at «vi er hinandens Verden» - og føyer til det avgjørende: «Det har vel Digtningen alltid vidst, Filosofien og Teologien

derimod mærkverdig sjældent» (Løgstrup i Bugge 2009:17). Her viser Løgstrup seg som den høyt skattede og ofte refererte etiker han etterhvert utviklet seg til. Han har et usedvanlig skarpt øye for at vi mennesker rent faktisk og konkret deler våre verdener og våre liv. Det finnes ingen verden utenom den vi har med hverandre. Gjennom samtalen skaper vi vår felles virkelighet. Den krasse bemerkningen som Løgstrup retter mot teologien og filosofien kan oppfattes som en bitende kritikk av kunstig intellektualisering og forsøk på abstraksjon som intenderer å heve seg utover de konkret menneskelige situasjonene vi befinner oss i. I en artikkel av Kari Martinsen «Fenomenologi og Omsorg Tre dialoger med etterord av Katie Eriksson» leser vi i hennes kommentar om Løgstrups filosofi at:

Han har en befriende tillitsfullhet til det nærværende og sansbare, til at virkeligheten finnes kroppslig og sanselig her tilstede. Den er ikke tomt råstoff utlevert til subjektet som gir det mening, eller kun virkelighetsbilder, kommenterte språk tegn, anonyme koder (Martinsen 1996:9).

Vi ser at Løgstrup ikke viker fra den sanselige verden, men tolker metafysikken inn i det sanselige. Løgstrups nærhet til metafysikken som integrert i det fysiske livet bringer ham naturlig inn i skjønnlitteraturens verden. Her beskrives nettopp mennesker av kjøtt og blod, skånselsløst vevd inn i hverandres liv. Løgstrup iler selv til for å uttrykke at han med dette på ingen måte undervurderer vitenskapens betydning. Det han opp-skatter er litteraturen som faglig forbundsfelle for vitenskapen (Bugge 2009:29). Når vitenskapen gjennom møysommelig metodisk forskning finner sine teorier, hvor ligger da litteraturens styrke nettopp som forbundsfelle? «Tværtimod består dens styrke da i, at den drager de sidste emotionelle konsekvenser af, hvad videnskabsmanden har tænkt i sin teoris store uskyld» (Løgstrup i Bugge 2009:31). Løgstrup peker her på skjønnlitteraturens force, det at den evner å behandle de samme fenomener som vitenskapen gjør ved å lodde ned i fenomenets emosjonelle dyp og levendegjøre materialet. Skjønnlitteraturen fanger livets kompleksitet på en måte teorien vanskelig kan klare (Bugge 2009:35). Det er i Løgstrups trolig mest kjente verk *Den etiske fordring* fra 1956 at han for alvor gjør bruk av skjønnlitteraturen som faglig forbundsfelle. Løgstrup mener at den menneskelige *retrospeksjon* ligger nærmere skjønnlitteraturen enn *introspeksjonen*. Han er ganske realistisk, eller skal man si direkte pessimistisk, når det gjelder menneskets evne til introspeksjon:

I vores daglige liv er vi i den grad viklet ind i relationer og følelser og intriger, at vi simpelthen er blinde for, hvad der egentlig går for sig. Vi har, kunde man sige, for mange aktier i det hele og er således for tæt på til at se klart. Modsat i romanen (og

skuespillet) hvor vi helt bokstavelig talt er udenforstående. Trods engagement i de litterære figurer har vi i læsningen ingenting i klemme, ingenting, der blokerer for vores erkendelse. Vi har tid, overskud og mod til at hente den nødvendige forståelse ind fra de litterære personers historie og verden (Løgstrup i Bugge 2009:77).

Løgstrup beskriver her hvor vanskelig det er å ha et metaperspektiv på seg selv. Men det som lesing av skjønnlitteratur og retrospeksjon har felles er nettopp den avgjørende faktoren, nemlig *distansen* (Bugge 2009:85). Ifølge Løgstrups tankegang er vi i den daglige eksistensen så viklet inn i hverandres liv, at vi vanskelig kan se klart. Løgstrup går videre med å beskrive at vi ikke bare bedriver bevisst historieforfalskning i det personlige- og samfunnsmessige livet: Forfalskningen er primær, vi forfalsker så å si automatisk fordi «vi går foran oss selv», vi overskuer ikke vår egen delaktighet i det som skjer i og rundt oss:

Som magt over os selv og som mening om os selv kommer vi bagefter vore impulser, følelser og tanker, hvad enten de er positive eller negative. Der er derfor ingen vej til at lære sig selv at kende uden at starte med erkendelsen, at man ikke kender sig selv, og at det har sin rent saglige grund i at hvad der beveget een, går forud for sig selv. Til forståelse af sig selv kan man kun komme gennem en kritisk observation af, hvad man allerede har tænkt, følt og gjort (Løgstrup i Bugge 2009:78).

Løgstrup fortsetter med å påstå at fordi det er så vanskelig å kjenne seg selv og sine egne beveggrunner, er det lettere å ha et klarere syn på sin nabo, sitt medmenneske enn på seg selv. Kunsten, og i denne sammenheng skjønnlitteraturen, kan bidra til å få en nødvendig distanse til vår egen innviklethet – for å bruke det lögstrupske uttrykket - i nære relasjoner og samfunn. På den måten får vi indirekte mulighet til å betrakte og bearbeide også våre egne liv, innviklet som de er i andres liv. Litteraturen kan som faglig forbundsfelle fungere på to ulike måter. David Bugge, har i *Løgstrup og litteraturen* (2009) beskrevet disse to måtene inngående. I den først måten fungerer litteraturen som illustrasjon og eksemplifikasjon av en mer teoretisk tankeutvikling. Hvorfor skriver ikke da Løgstrup sine eksempler selv, men går til forfattere for å finne dem? (Bugge 2009:71). Bugge mener at hans begrunnelse må være at den teoretiske tenkningen ved å bruke andres tekster eksemplarisk kommer ut av sitt eget lukkede rom og dermed ikke blir for avhengig av sin egen intensjon. Ved å hente eksempler fra andre enn seg selv minsker faren for at teori og eksempel er for tett på hverandre. Teorien og eksempelet kan altså som oftest belyse hverandre bedre når det er to ulike forfattere bak dem. Den andre måten litteraturen kan fungere på sier Løgstrup er som øyneåpner. Her er det litteraturen som så å si åpner øynene til leseren om et fenomen eller område. Gjennom dette kan man så begynne å forske på det aktuelle fenomenet eller feltet med den hensikt å danne teori. Kort

sagt kan vi si at litteraturen kommer først der den fungerer som øyneåpner (Bugge 2009:72) og sist der hvor den fungerer som illustrasjon eller eksempel for teori (Bugge: 2009:69). Løgstrups metode med litterære tekster som øyneåpner kan inspirere og bidra til en mer *induktiv tenkning*. I disse tilfellene lærer man fra det spesielle til det generelle. (Bø & Helle 2008:130). Det motsatte er tilfelle ved *deduktiv* tenkning der man går fra det generelle til det spesielle (Bø & Helle 2008:48). Mennesker lærer på ulike måter. Fordelen ved induktiv tenkning eller læring er at personen ikke først blir presentert for ferdig utviklet kunnskap, men bygger den til en større grad opp selv ved å arbeide seg fra det spesielle fram mot det generelle. Man kan for eksempel se for seg en som leser skjønnlitteratur om mennesker i traumatisk krise. Vedkommende har da muligheten til å gå fra denne spesielle beskrivelsen til å lese om det samme tema eller fenomen i en teoretisk bok. Man kan da si at leseren har gått fra en spesiell til en generell beskrivelse av fenomenet.

1.8 Gadammers hermeneutiske sirkel

Det første hermeneutiske arbeidet i denne oppgaven var å fortolke og applisere Engels, Grimens, Ricoeurs og Løgstrups forskning inn i denne oppgavens spesifikke kontekst. For å være i stand til å gjøre dette, benyttet jeg meg av Hans Georg Gadammers hermeneutikk. Hermeneutikk blir ikke forstått som en metode av Gadamer, fordi han mener at hermeneutikken går dypere enn metode fordi den handler om forståelse (Krogh 2009:43). Gadammers anliggende er av hermeneutisk karakter. Det betyr at den er fortolkende. Gadamer har konstruert en sirkel som illustrerer en mental prosess av fortolkning. Jeg vil her trekke fram sirkelbevegelsen mellom helhet, del og helhet. Når vi skal prøve å forstå en tekst, vil vi ofte automatisk ta for oss helheten først. Hvor ofte leser vi f.eks. ikke en innholdsfortegnelse av en bok før vi går løs på et enkelt kapittel eller avsnitt? Med helheten i bakhodet snevrer vi inn oppmerksomheten mot en mindre del, nettopp for å kunne forstå den bedre. Enten stemmer delen overens med helheten, og da er vi klare til å konsultere neste del. Der hvor del og helhet ikke går overens, prøver vi å justere enten helheten eller delen. Vi kan se det for oss som en sirkelbevegelse hvor vi kontinuerlig korrigerer for del- helhet-del. Fortolkningen sees på som å være en kontinuerlig prosess. Jeg fortolket Engels, Grimens, Ricoeurs og Løgstrups teorier inn i min kontekst. Jeg gikk fra disse teoretikernes helhetlige og omfattende teoridannelser tilbake til den delen som jeg behøvde inn i denne oppgavens kontekst. Dernest gikk jeg fra den begrensede delen jeg hadde bruk for tilbake til helheten i teoriene. Denne bevegelsen fram og tilbake i en stadig bevegelse ble en hermeneutisk prosess hvor jeg

kontinuerlig beveget meg fra del til helhet tilbake til del. Slik forsøkte jeg å yte både helheten og alle delene optimal rettferdighet (Krogh 2009:35).

2 Forskningsmaterialet

I denne oppgaven vil det være to romaner som ligger til grunn og utgjør det samlede forskningsmaterialet. Jeg vil nå gi en redegjørelse for hver av de to romanene og deretter komme med begrunnelse for valget av nettopp disse to.

2.1 *Bli hvis du kan. Reis hvis du må.*

Den første romanen heter *Bli hvis du kan. Reis hvis du må* (2010). Den er debut-romanen til den norske forfatteren Helga Flatland (1984 -). Romanens handling utkrystalliseres i fire ulike fortellerstemmer som hver for seg bidrar til den felles historien fra et norsk bygdesamfunn hvor tre av fem gutter fra 1984-årskullet verver seg til tjeneste for de norske militærstyrkene i Afghanistan. Bygdesamfunnet beskrives som deres felles oppvekstmiljø, og de ulike perspektivene som beskrives gjør at flere aspekter ved handlingen gradvis åpenbarer seg. Alle de tre guttene som vervet seg døde samtidig av en vei-bombe mens de var ute i tjeneste. Kistene med de omkomne kommer først til Gardermoen, hvor den første minnestunden avholdes, før de ankommer den vesle bygda som er så hardt rammet av tragedien. Romanens handling er via to av guttenes stemmer knyttet til tiden før de reiste. Gjennom to av de pårørendes stemmer beskrives hovedsakelig tiden etter at tragedien inntraff. Samlet sett gir romanen et troverdig bilde av oppvekst, dagligliv og takling av tragedie i et tradisjonelt, norsk bygdesamfunn.

2.2 *Gjennom natten*

Den andre romanen heter *Gjennom natten* (2011) av den norske forfatteren Stig Sæterbakken (1966-2012). Romanens handling følger hovedpersonen Karl Meyers livsløp fra et tilsynelatende ordinært og vellykket familie- og arbeidsliv, via en forelskelse til oppbrudd, skilsmisse og tenåringsønnens selvmord. Resultatet blir et kaotisk liv hvor han stadig sjalter ut fler og fler elementer fra sitt tidligere liv. Leseren blir vitne til et liv som nærmest går i oppløsning idet man følger hovedpersonen som i sin bunnløse sorg drar ut på reise nedover det europeiske kontinentet. Etter ulike, ofte bisarre hendelser og møter med mennesker, ender han i et navngitt bolighus i Slovakia. De eneste fotografiene i boka er av dette huset. Derfor kan det se ut som det er viktig for forfatteren å kommuniserer at dette er et virkelig hus som ikke bare eksisterer som fiksjon. Huset er kjent under benevnelsen «Skrekkens hus». Det hevdes at enhver som entrer dette huset må konfrontere seg med sin største skrekk. Romanen

ender mens hovedpersonen befinner seg i dette huset. Om man, kanskje tildels, velger å tolke dette huset som en metafor, er naturligvis opp til hver enkelt leser.

2.3 Begrunnelse av valget av de to romanene

De to romanene som blir brukt som forskningsmateriale i denne oppgaven har grepet meg sterkt. Begge romanene har den egenskapen at de driver leseren framover i en indre spenning. Man blir opptatt av hvordan det skal gå med menneskene som er beskrevet. Dessuten har de to romanene hver for seg og tilsammen faktorer som gjør dem høyst relevante for diakonalt arbeid. Begge beskriver fenomener som kan ligne dem en diakon kan møte i arbeidet sitt. Romanene har både felles og divergerende faktorer. Jeg vil først ta for meg tre vesentlige faktorer som de to romanene deler. Deretter vil jeg ta for meg tre faktorer som hver av historiene har hver for seg.

2.3.1 Nærhet i tid og rom

Både *Bli hvis du kan*, *Reis hvis du må*, og *Gjennom natten* handler hovedsakelig om norske sammenhenger i vår samtid. Det er forholdsvis nære forståelseshorisonter mellom forfatterne og dagens lesere da det relativt sett ikke er store gap i tid og rom mellom forfatter og leser. Dette er faktorer jeg velger bevisst. Jeg kunne naturligvis valgt romaner med mange av de samme temaene skrevet i andre deler av verden eller til helt andre tider. Det at mennesker rammes av psykisk, traumatisk krise er universelt. Men jeg ønsket nærheten i tid og rom for lettere å kunne identifisere en tenkt hverdag for en diakon i dagens Norge.

2.3.2 Traumatisk krise

I begge romanene finner vi mennesker som er rammet av traumatisk krise (Kap.1.6) Her er det ikke snakk om vanskeligheter som ligger innenfor aktørenes forventede handlingskompetanse. Utfordringene har blitt så omfattende at de truer integriteten og livsgrunnlaget til flere av dem som rammes. Selv om omstendighetene er svært forskjellige, og beskrivelsene derfor er veldig ulike, har de denne traumatiske, kritiske tilstanden felles.

2.3.3 Kompliserte dødsfall

I Flatlands fortelling skjer dødsfallene i krig. Ordet krig er blitt lite brukt i forbindelse med NATOs engasjement i Afghanistan på 2000-tallet. Begreper som «militær operasjon», «intervensjon» eller «tilstedeværelse» har muligens svekket soldaters og pårørendes realistiske forestillinger av hva som møter dem. I Sæterbakkens fortelling er det sønnens selvmord som utløser farens bunnløse sorg. I psykologisk faglitteratur har man fått begrepet «komplisert sorg» (Dyregrov 1999:28). Som vi ser innebærer dette at det er kompliserende faktorer forbundet med sorgen. I Flatlands fortelling er det ikke bare krigen som gjør sorgen komplisert, men også hemmeligheter som de sørgende bærer på. Det er uoppgjorte forhold mellom døde og etterlatte. Begrepet «komplisert sorg» vil jeg tro viser seg å være svært nyttig. Det kan føre til at mennesker som er rammet av nettopp denne kompliserte type sorg kan få mer adekvat hjelp enn om man ikke differensierer mellom høyst ulike tilstander sørgende kan være i.

2.3.4 Rural kontra urban setting

Motsetningen mellom et bygdesamfunn og flere bysamfunn er slående i de to historiene. På tross av et på mange måter moderne samfunn, kan man betegne bygdesamfunnet hos Flatland som preget av tradisjonalistisk tankegang. Et eksempel er forventningen om odell, at ett av barna skal overta en slektsgård. I den aktuelle bygda i Flatlands fortelling beskrives en forventning om at en sønn, Tarjei, skal overta slektsgården til tross for at søsteren hans, Julie, er eldre og dermed har den juridisk odelsretten. De urbane samfunnene hos Sæterbakken er beskrevet – i økende grad utover i handlingen – på måter som gjør at man kan kalle dem postmodernistiske. Her er det få stabile relasjoner, samfunnet framstår fragmentarisk og individet må finne sin vei uten nevneverdig støtte i kulturens felles fortellinger eller forståelseshorisonter. Det synes mer opp til hver enkelt å konstruere sin egen identitet. Hovedpersonen framstår selv mer og mer som en «flytende øy» etterhvert som han bryter den ene relasjonen etter den andre.

2.3.5 Fellesskap kontra isolasjon

Det at et samfunn kan stå sammen om å takle en traumatisk krise kommer klart fram i Flatlands historie. På tross av tap og sorg klarer samfunnet å samhandle og i en viss grad dele bevissthet og smerte. Sambygdingene hjelper hverandre ikke først og fremst gjennom ord, men viser solidariteten i handling. Bygda står sammen om praktisk gjennomføring av

begravelser og minnestund, blomster blir plukket, stoler båret på plass og matlagingen skjer på dugnad. En nabo overtar over lang tid fjøsstellet til en av dem som er hardest rammet. Uten tvil står bygda sammen i å takle krisen forbilledlig – i alle fall på det praktiske planet. Det er likevel symptomatisk at når en journalist ankommer stedet for å lage en reportasje to år etter katastrofen, blir hun sett på med mistenksomhet. Det kan ser ut som at lokalsamfunnet ikke ønsker innblanding fra utsiden. «Vi-klarer-oss-sjø!» synes å være den generelle holdningen. Likevel er det denne journalisten som uforvarende blir mottaker av hele den lidelsesfulle historien til Jon Olav - en av de hardest rammede. Journalisten var et menneske som endelig ville lytte, og den rammede fikk plutselig en sjanse til å snakke. Mangel på ekte samtale ser ut til å være et fenomen Flatland ønsker å belyse. I Sæterbakkens univers skildres en dårlig utviklet evne til å gå inn i gjensidig menneskelig kontakt. Hovedpersonen skildrer sine oftest desillusjonerte betraktninger. Sjelden gjør han forsøk på å se situasjoner fra noen annen synsvinkel enn sin egen. Han forsvinner fra det ene forholdet etter det andre. Han drar fra familien sin to ganger og flykter fra den nye partneren. Kundene i tannlegepraksisen hans blir forlatt uten å motta noen form for beskjed. De som er forlatt har ikke noen sjanse til kommunikasjon. Pasienter som går og venter på nye tenner eller broer venter forgyeves. Isolasjonen som hovedpersonen befinner seg i forsterkes gradvis, og er rød tråd igjennom hele handlingen.

2.3.6 Kvinnelig kontra mannlig perspektiv

Jeg synes det ligger en fruktbar spenning i kjønnsperspektivet mellom de to romanene både når det gjelder forfatterne selv og karakterene i handlingene. Man kan først diskutere hvilken betydning det eventuelt har at den ene romanen har kvinnelig og den andre mannlig forfatter. Er det symptomatisk at det er en kvinne som beskriver det landlige, fellesskaporienterte samfunnet og en mann som beskriver det urbane og individfokuserede? Dette forholdet kan i tilfelle avspeile tradisjonelle og ulike forventninger til de to kjønnene. Kvinner forventes gjerne å ta ansvar for de menneskelige relasjonene og det emosjonelle klimaet i familie og samfunn, mens forventningene som rettes mot menn er av mer instrumentalistisk art. Slik sett er det viktigste for en mann er å fungere som individ i samfunnets ytre rom. De to romanene representerer et kjønnsmessig spenningsforhold som også kan være nyttig å ta i betraktning i diakonalt arbeid. Når det gjelder et tverrsnitt av romanenes persongalleri vil jeg si at det har mannlig dominans: I Flatlands roman er det kun en av fire fortellerstemmer som tilhører en kvinne. Denne stemmen er heller ikke særlig sentral i handlingen. Naturligvis er kvinner

beskrevet som karakterer i handlingen, men det er særlig skjebnen til de unge guttene – og to av fedrene deres – som tar mest plass og er mest intenst beskrevet i boka. Den distanserte eller sarkastiske holdningen til mennesker generelt ser ut til å gå sterkest utover kvinner i Sæterbakkens roman. Hovedpersonen virker f.eks. langt mer opptatt av sin døde sønn enn av sin levende datter og kone. Tydeligst i boka er allikevel at alt tolkes utifra den mannlige hovedpersonen som i svært liten grad – eller overhodet ikke – går inn for å ta et annet menneskes perspektiv. Hovedpersonen Karl Meyer dekonstruerer sin identitet. Han flykter fra alle sine sammenhenger som konstituerer ham som menneske. Man kan si at han av-skaper sin identitet i det han lar seg selv forsvinne.

2.4 Om å bruke seg selv eksemplarisk

Jeg har nå i seks avsnitt nevnt rimelige grunner for valget av nettopp romanene til Flatland og Sæterbakken. Kanskje hadde det vært godt nok å stoppe etter dette? Underliggende hos meg er håpet om at mine begrunnelser vil finne gjenklang hos leseren. Og dypest sett handler dette om at jeg må våge å bruke mine egne vurderinger og ta sjansen på at en annen leser finner de kriteriene jeg legger til grunn meningsfulle og anvendelige. Jeg risikerer alle grader av uenighet og avvisning. Jeg har på ingen måte noen garanti for at mine subjektive valg av romaner, om enn begrunnet med allmenne argumenter, vil finne aksept hos leseren. Hvordan kan jeg våge å stole på mine valg og begrunnelser? Den norske professoren i litteraturvitenskap Toril Moi (1953-) behandler i artikkelen ««Spaden min bøyer seg»: Eksemplariskhet, nederlag og frihet» (Moi 1999) nettopp dette problemområdet. Moi skriver i sin artikkel – som er del av et større verk – om nettopp det nødvendige motet som skal til for å gjøre sin egen stemme, og dermed sitt eget valg, eksemplarisk. Å gjøre sitt eget valg eksemplarisk betyr å anerkjenne seg selv som eksemplarisk stemme. Moi skriver:

Fordi jeg er et menneske, er jeg et like godt eksempel på et menneske som det du er. Ved å gjøre meg selv eksemplarisk går jeg ut fra at jeg verken er bedre eller verre enn noen andre. Det er i denne betydningen at *hver og en av oss* kan påberope seg å være representativ for oss alle og fremstille seg som representativ eller eksemplarisk for det *vi* ville si (Moi 1999:128).

Moi legger videre vekt på at nettopp ved å framstille seg selv eksemplarisk, setter man sin subjektivitet på spill. I og med at alle andre mennesker representerer sitt eget eksempel i kraft av det å være menneske, kan ens eget subjekt bli møtt av andre likeverdige subjekter. Dette innebærer at man ikke kan forutsi eller forvente konsensus. Man kan ikke engang vite om

noen hører eller leser ens eget uttrykk. Det eneste man kan gjøre er å *appellere* om å bli tatt alvorlig som menneske og videre å være innstilt på dialogisk metode og møte. Ved å sette sin subjektivitet på spill kan man kun appellere til den andres frihet, ikke tvinge noen som helst. Min frihet overskrider ikke din frihet Så snart man kjenner at dialogen ikke er fri, blir den verdiløs (Moi 1999:128,129). Når jeg i denne oppgaven gjør mitt personlige valg av romaner tuftet på min egen smak, kan jeg ifølge Moi bare appellere til leseren om å verdsette mitt forsøk på å bruke meg selv som eksempel. «Når jeg finner mot nok til å bruke meg selv som eksempel, gjør jeg det i håp om at andre vil forstå at min erfaring er et spesifikt tilfelle som belyser sakens generelle tilstand» (Moi 1999:131). Som deltager i en sammenheng kan man derfor gå utifra at man som individ kan være del av noe mer generelt menneskelig. Valget av de to romanene i denne oppgaven er og blir subjektivt. Andre deler av denne oppgaven bygger også på subjektive, kanskje allmenngyldige og altså ikke-nøytrale synspunkter. Særlig vil dette komme til syne i det jeg vil bruke litterære tekster til å åpne min egen verden, i henhold til Ricoeurs hermeneutiske teori. Det vil jeg komme tilbake til når det blir aktuelt. Og det faktum at andre frie subjekter kan treffe andre valg og komme fram til andre konklusjoner, kan ikke forhindre meg i å treffe mine avgjørelser – og dermed bruke dem eksemplarisk.

3 Teorien

Jeg vil nå gjøre rede for teorien som er benyttet i denne oppgaven. Først blir det en kort gjennomgang av de fire innledende teoriene. Deretter følger katastrofepsykologiske teorier ved Atle Dyregrov og hermeneutisk teori ved Paul Ricoeur.

3.1 De fire innledende teoriene.

I denne oppgaven har jeg innledningsvis brukt fire teorier. Første viste Charlotte Engel til en kløft mellom teori og praksis i Den svenske kirken (Engel 2006:17). Kløften gikk mellom en uttalt målsetting kontra dagens praksis. Deretter brukte jeg Harald Grimen for å påvise spesielle utfordringer innen diakonien, særlig med hensyn til hvordan diakonifaget er satt sammen teoretisk og hva slags type integrasjon faget har (Grimen 2008:72). Teoriene til Engel og Grimen er problemorienterte fordi de peker på utfordringer innen dagens diakoni, både på et teoretisk og et praktisk plan. Tilsammen kan disse to teoriene begrunne et reelt behov for diakonal handling. For å finne en vei til løsningsforslag brukte jeg Ricoeurs teori for å argumentere for behovet av en pakt mellom menneskets ulike deler slik at mennesket kan betraktes som et hele (Kemp 1999:11). Til sist brukte jeg teori av Løgstrup for å peke på den spesifikke muligheten av å bruke skjønnlitteratur som faglig forbundsfelle. (Kemp 2009:27). Skjønnlitteraturen kan tenkes å bidra til å forme nettopp den pakten mellom menneskets ulike deler som Ricoeur ser som nødvendig. Teoriene til Ricoeur og Løgstrup peker på forslag til handling og kan betraktes som løsningsorienterte.

3.2 Oppgavens to hovedteorier

I det neste avsnittet vil de to sentrale forskningsteoriene bli grundig presentert. Den første teorien består av den norske psykologen Atle Dyregrovs katastrofeteorier. De står beskrevet i første kapittel i hans bok *Katastrofepsykologi* (1999). Han er spesialist innen klinisk psykologi og har arbeidet med kriser og katastrofer siden 1980, og etter 1988 har han ledet Senter for Krisepsykologi i Bergen. Den andre og siste forskningsteorien er det Paul Ricoeur som har utviklet. Dette betyr at to av Ricoeurs teorier blir brukt i denne oppgaven. Den første ble brukt innledningsvis og handlet om behovet for en pakt mellom menneskets ulike deler. Den andre teorien hans blir brukt som en av de to hovedteoriene i denne oppgaven. Denne teorien handler om det Ricoeurs egentlige hermeneutiske øyeblikk hvor man ved å lese *foran*

teksten kan få sin egen verden åpnet. Ved dette ultimate punkt evner teksten å forløse selve essensen i det som omtales som tekstens sak som dermed åpner leserens egen verden.

3.3 Dyregrovs teori om katastrofepsykologi

Jeg skal i det følgende presentere sentrale punkter i Dyregrovs psykologiske teorier om krisereaksjoner hos overlevende og etterlatte etter katastrofer. Men hvordan definerer man katastrofe? Dyregrov definerer katastrofe i medisinsk forstand som hendelser der det vanlige hjelpe- og behandlingsapparatet ikke strekker til. I sosiologisk forstand betegner han det som katastrofe når et stort antall menneskelige bånd brytes innenfor et avgrenset geografisk område. Tilslutt påpeker Dyregrov at traumatiske hendelser som rammer enkeltmennesker eller familier kan være like katastrofale i psykologisk forstand for dem det gjelder som de kjente offisielle katastrofene. Jeg kommer til å bruke begrepene fra katastrofepsykologisk teori når traumatisk krise omhandles. Dette innebærer at disse to begrepene har det vesentlige felles: Både katastrofepsykologi og traumatisk krise beskriver at den/de rammede befinner seg i en situasjon som i sterk grad overgår deres vanlige handlingsrepertoar. Man kjenner sitt eget eller andres liv sterkt truet. En katastrofe har det til felles med traumatisk krise at den som regel rammer svært uventet og hardt. De som berøres mister sin ordinære kontroll (Dyregrov 1999:9). De følgende beskrivelsene er å betrakte som symptomer mennesker i traumatisk krise kan ha.

3.3.1 «The straw that breaks the camel's back»:

Katastrofepsykologiske teorier

Uttrykket i overskriften om strået som knekker kamelens rygg er et velkjent arabisk ordtak som denne gang er hentet fra den før omtalte H.W. Stone (Stone 2009:15). Denne metaforen forteller om akkurat det avgjørende punktet hvor påkjenningen overgår menneskets evne til å håndtere den. I de følgende punkter blir det beskrevet hva man ofte observerer når katastrofen rammer og hva som kan være umiddelbare reaksjoner:

1. Sammenbrudd i illusjonen av usårbarhet (Janoff-Bolman 1992 i Dyregrov 1999:10,25).

Menneskets naturlige, psykiske forsvarsmekanismer ansees som nødvendige for daglig fungering. Illusjonen av usårbarhet er hensiktsmessig i hverdagen. Den verner oss mot

konstant alarm-beredskap. Det er denne nødvendige mekanismen som står i fare for å bryte sammen og noen ganger gjør det.

2. Endret opplevelse av virkeligheten og dissosiasjon (Dyregrov 1999:13).

Dyregrov refererer til rammede menneskers opplevelse av uvirkelighet midt i virkeligheten. Dissosiering innebærer en distansering mellom selvet og det som oppleves, slik at man f.eks. kan oppleve seg selv som tilskuer til en ulykke man selv er involvert i. På denne måte oppnår man en mental distanse til situasjonen når man tror at det vonde bare er en drøm, at man ser det hele som på film eller i teater. Dette kan føre til utsatte reaksjoner etterhvert som realiteten går opp for en i all sin bredde. Dissosiasjonen kan også være så total at personer frakobles bevisstheten for å unngå det altfor smertefulle. Det er snakk om en refleks, ikke en viljestyrt handling (Dyregrov 1999:36,41).

3. Endret tidsopplevelse (Dyregrov 1999:14)

Tidsopplevelsen kan forskyves fra slik den vanligvis opererer. Man kan oppleve at tiden har stanset eller den står nesten stille og alt kan oppfattes som om det foregår i sakte film. Dette fenomenet kan bety at hjernen settes i stand til å bearbeide en stor og sammensatt mengde informasjon på kort tid. Dette kan gi anledning til å tenke gjennom handlingsalternativer for å finne en løsning. Slik sett er fenomenet til hjelp for mennesker. På den annen side kan sekunder oppleves som timer. Dette kan være en stor belastning, ikke minst når man venter på ekstern hjelp. Etter en diskotekbrann i Gøteborg (Hassling 2000 i Dyregrov 1999:15) ble hjelpemannskap fysisk og mentalt angrepet av ungdommer fordi det hadde spredd seg en oppfatning om at hjelpemannskapet drøyde med hensikt fordi de ikke brydde seg nok. I det psykologiske etterarbeidet var denne oppfatning gjenstand for realitetsorientering.

4. Livet spilles i revy (Dyregrov 1999:15).

Det er et forholdvis kjent fenomen at man kan oppleve hele ens liv passere i revy i løpet av kort tid i en akutt krisesituasjon. Dyregrov antyder at dette fenomenet kan tolkes som hjernens intense søking etter tilsvarende opplevelser for å lete etter erfaring som kan overføres til den aktuelle situasjonen. Man kan altså betrakte det som hjernens akutte «browsing» i det den går igjennom lagret materiale.

5. Superhukommelse eller «Flashbulb memories.» (Dyregrov 1999:16).

Dette er et fenomen som innebærer at den rammede har usedvanlig sterk og detaljert hukommelse fra alt som gikk for seg under krisen. Hele sanseapparatet arbeider maksimalt på grunn av øket utskillelse av adrenalin (LeDoux 1996 i Dyregrov:16). Dette kan bli spesielt vanskelig når man har opplevd svært negative ting, f.eks. opplevelse av å bli neglisjert eller nedvurdert i en sårbar situasjon. Fenomenet kan henge direkte sammen med det neste beslektede fenomenet som er påtrengende bilder eller minner fra traumatisk hendelse. Superhukommelsen eller «flashbulb memory» kan prege en overlevende eller pårørende i lang tid. Minnene kan være så påtrengende og plagsomme at det forstyrrer vanlig fungering. Der sjokket ved hendelsen har vært spesielt stort, kan vedkommende ha utsatt sine følelsesmessige reaksjoner. Det kan ta tid før en rammet person åpner opp for emosjonene som var umulige å oppleve direkte mens hendelsene faktisk fant sted.(Dyregrov 1999:24).

6. Økt sensitivitet (Dyregrov 1999:17).

Fordi hele sanseapparatet er stimulert, vil sensitiviteten være maksimal. Dette henger igjen sammen med sterkt redusert psykisk forsvar. Måten man blir møtt på i en slik situasjon vil være mer avgjørende enn i mer normale situasjoner. F.eks. kan bemerkninger tolkes som veldig sårende til tross for at intensjonen bak dem var en helt annen. Tilsvarende kan positive opplevelser brenne seg fast i minnet til hjelp for den rammede.

7. Venstre hjernehalvdel kan svekkes og høyre hjernehalvdel overaktiveres i sin prosessering av stimuli (van der Kolk, Burbridge og Suzuki 1997 i Dyregrov 1999:38).

Vi vet at menneskets høyre og venstre hjernehalvdeler har ulike funksjoner. Venstre hemisfære står for det ordnende og systematiserende prinsipp, mens høyre hemisfære representerer det mer intuitive, skapende og emosjonelle i et menneske. Under overbelastningen hjernen utsettes for i en krisesituasjon kan det se ut til at venstre hemisfære svekkes mens den høyre overaktiveres. Høyre hemisfære synes å være spesielt godt integrert med et senter i hjernen som heter amygdala. Amygdalas oppgave er å gi emosjonell mening til innkomne stimuli. Et resultat av dette kan bli at den rammede ikke får verbal tilgang til sine minner. De ligger lagret i høyre hemisfære. De organiserende og kategoriserende funksjonene i hjernen har ikke fått tilstrekkelig tilgang til materialet. Resultatet av dette kan være at en kriserammet person mangler grunnleggende opplysninger om hva som faktisk skjedde under krisen selv om vedkommende var midt i hendelsene. Brewin (Brewin 2001 i Dyregrov 1999:38) snakker om to ulike hukommelsessystemer. Det ene betegnes som VAM og står for

«verbally accessible memory». Som navnet tilsier har den hjelpetrengende her språklig tilgang til traumatisert materiale. Motsatt representerer SAM (situationally accessible memory) det hukommelsessystemet hvor minnene er lagret sensorisk. Dette kan medføre store problemer for personen i ettertid og mye av en eventuell terapi kan gå ut på å gjøre sensorisk lagret materiale tilgjengelig for verbal bearbeiding, såkalt dekodning (Brewin i Dyregrov 1999:39).

8. Opplevelse av uvirkelighet.

Opplevelsene av uvirkelighet som ble beskrevet under 3.3.1. kan fortsette i lang tid etter den traumatiske hendelsen. Det er her spørsmål om i hvilken grad og hvor lenge reaksjoner kan prege en person etter selve hendelsen.

9. Unnvikelse/distansering/nummenhet eller konfrontasjon

For mange mennesker har traumatiske opplevelser vært så smertefulle at de utvikler såkalt unnvikelsesadferd. (Dyregrov 1999:36,41). Da unngår man alt som på noen måte kan minne om og re-aktivere det smertefulle. Det kan dreie seg om en automatisk spaltning – deler av selvet er spaltet opp i for å unngå det smertefulle. Dette står i motsetning til en såkalt konfronterende strategi hvor den rammede konfronteres/konfronterer seg med selve smerten. De som benytter såkalt oppsøkende eller konfronterende mestring, i motsetning til mestring ved unngåelse, utvikler færre symptomer i etterkant av hendelsen(e) (Sharkansky et al. 2000 i Dyregrov 41,42). Et særegent symptom som ser ut til å henge sammen med unnvikelsesadferd er nummenhet (Anthony, Lonigan og Hecht 1998, Asmundson et al.2000 i Dyregrov:36). Nummenhet eller «numbing» er en mer automatisk psykisk mekanisme enn bevisst unnvikelsesadferd. Prisen for å holde smertefulle erfaringer unna bevisstheten kan bli følelsesmessig avflating og en slags opplevd nummenhet.

10. Omforming av gamle antagelser om verden.

Vi har allerede behandlet det mer eller mindre gjennomgripende sammenbruddet av psykiske forsvarsmekanismer under og rett etter katastrofen. Mennesker som rammes av en katastrofe, må etterpå gradvis bygge opp nye eller omforme gamle antakelser om verden (Horowitz 1986 i Dyregrov 1999:25). Dette er prosesser som krever tid. Det endrede verdensbildet resulterer ofte i en «før og etter»-tenkning, man kan dele opp livet sitt i et klart «før» og et like klart «etter». Dette forteller mye om styrken i en traumatisk opplevelse.

11. Sterk «startle-responsberedskap»

Som en del av det endrede verdensbildet kan ofte en øket «startle-responsberedskap» utvikle seg (Dyregrov 1999:26). På grunn av det inntrufne, er det logisk å være mer på vakt. Hva om det skjer igjen? Tenk om noe liknende skjer? Denne aktiveringstilstanden kan gå utover evnen til konsentrasjon og bearbeiding av ny informasjon.

12. Tristhet og gråt.

Tristhet og gråt vil følge overlevende og etterlatte i lang tid. Dyregrov bemerker at sorgbearbeidingen kan ta andre former for etterlatte enn for overlevende etter katastrofer. Som oftest vil etterlatte ha mer langvarige og intense reaksjoner enn de overlevende. Nyere sorgforskning viser at sorg kan vare i flere ti-år og det er realistisk at noe sorg må man leve med livet ut (Dyregrov og Dyregrov 1999:26). Vi skal også notere oss at sorg kommer etter tap av mange slag, f.eks. tap av arbeid, forutsigbar livssituasjon, en kroppsdelt, selvaktelse, en ektefelle, et barn eller et vennskap.

13. Søvnforstyrrelser og konsentrasjonsproblemer

I tråd med nedsatt konsentrasjon og øket mentalt alarm-beredskap utvikler mange søvnforstyrrelser (Dyregrov 1999:27). Dyregrov hevder at innsovningsvansker er mest utbredt. Det er en tendens til at det man klarer å fortrenge i løpet av dagen, presser seg desto sterkere på om natten. Urolig søvn og mareritt kan prege den kriserammede lenge.

14. Kroppslige plager.

Somatiske symptomer etter traumer er vanlige for mange. Problemet forsterkes av at det kan være vanskelig å oppfatte sammenhengen mellom de psykiske vanskene og de kroppslige plagene. Ofte merkes plagene som smerter i nakke og skuldrer, muskelverk, hodepine og mage-tarm-forstyrrelser (Dyregrov 1999:27). Det har vist seg at det er øket fare for somatisering dersom man aktivt skyver problemer bort, altså utvikler en unngåelses-strategi (Pennebaker 1999 i Dyregrov 1999:27).

15. Irritabilitet og sinne.

Lavere terskel for irritasjons- og sinneutbrudd sliter på familie- og arbeidssituasjon. Den kriserammede bruker så mye av sin mentale energi på å klare å bearbeide vonde hendelser at det dermed kan det bli mindre tålmodighet igjen, noe som viser seg å ofte gå utover de nærmeste. I en undersøkelse etter en ulykke på Jotun fabrikk, fant Weisæth (Weisæth 1986 i

Dyregrov 1999:28) ut at irritabilitet/aggresjon var de eneste symptomer som ikke avtok i styrke og omfang i løpet av det første året etter ulykken.

16. Skyld, skam og selvbekreidelser.

Følelser av skyld, berettiget eller ikke, skam og selvbekreidelser er fenomener som ofte opptrer i etterkant av ulykker og katastrofer. «Survivor's guilt» sier noe om hvor vanskelig det kan være å forsones seg med at noen døde mens en selv overlevde. Dyregrov understreker hvor viktig det er å kunne ta på seg berettiget ansvar for dermed å kunne ta sin straff og gå videre. Men svært ofte er det helt urimelige selvbekreidelser som plager en gjenlevende, f.eks. kan man komme til å tro at det var ens egen mangelfulle kjærlighet som forårsaket ulykken. Endrede oppfatninger av situasjoner midt i en krise gjør det urimelig å kreve at man skulle ha handlet ifølge det man i ettertid vet ville vært det riktige. Dyregrov går ikke eksplisitt videre med å snakke om skam-reaksjoner. Vi vet at de faktisk kan være enda vanskeligere enn skyldfølelser både fordi de kan være vanskelig tilgjengelige og verre å gjøre noe med (Dyregrov 1999:28).

17. Komplisert sorg

Komplisert sorg er en sorgprosess som blir ekstra vanskelig fordi det er sammensatte komponenter i tilstanden (Dyregrov 1999:28). Skyldfølelser overfor den/de døde er ikke uvanlig og de kan bestå av en kombinasjon av å ville gjøre opp for seg og å vise den døde tilstrekkelig respekt. På Modum bads nervesanatorium finnes det en egen enhet for nettopp denne tilstanden.

18. Fare for å havne i offerrolle.

Etter å ha gjennomgått en traumatisk hendelse er det på lang sikt fare for å bli sittende fast i en offer-rolle. Særlig hvis støtten fra det sosiale nettverket er svært begrenset, er det lett å havne i en tilstand hvor man på forhånd antar at de andre ikke vil eller kan forstå. Dette kan forsterke opplevelsen av å være et offer og sementere denne (Cowan og Murphy 1985, Madakasira og O'Brian 1987 i Dyregrov 1999:29).

19. Familieperspektivet i traumatisk krise.

Når en eller flere familiemedlemmer har gjennomgått en traumatisk krise, vil det påvirke hele familiesystemet. Tidligere relasjonelle mønstre i familien kan ha blitt rykket helt ut av balanse. Allikevel kan de traumatiske krisene føre til utvikling av fornyet nærhet og fokus på

det meningsbærende i å kunne støtte hverandre i et menneskelig fellesskap. Men situasjonen kan like gjerne føre til øket isolasjon mellom familiemedlemmene og dermed utvikling av familiehemmeligheter som har negativ effekt på samspillet i familien på sikt (se Dyregrov 1999:30).

20. *Menneskelig eller naturbetinget årsak*

Menneskelig eller naturbetinget årsak til den negative hendelsen har betydning. Det synes vanskeligere å bearbeide traumer som er forårsaket av menneskelig svikt eller intensjon enn naturkatastrofe. Ved menneskelig svikt eller intensjon er det større sannsynlighet for at katastrofen kunne vært unngått enn ved en naturkatastrofe (Weisæth 1994 i Dyregrov 1999:32).

21. *Positiv eller konstruktiv innvirkning på lokal- og storsamfunnet.*

Man skal ikke se bort i fra at traumatiske kriser kan ha positive eller konstruktive effekter på lokal- eller storsamfunn. En forsterket opplevelse av samhold og samling rundt tydelige kjerneverdier kan oppstå (Dyregrov 1999:34).

22. *Hvor er «the breaking point»?*

Det er nyttig å arbeide utifra bevisstheten om at alle mennesker har sitt «breaking point». Dette sårbarhetspunktet er akkurat der hvor hendelsene overstiger hvert enkelt menneskes evne til å takle sin situasjon. Og dette punktet er avhengig av mange faktorer, også graden av tidligere sårbarhet hos dem som rammes (Dyregrov 1999:40). Dette siste punktet som omhandler «the breaking point» eller sårbarhetspunktet tar oss tilbake til overskriften over dette kapitlet med metaforen om strået som brekker kamelens rygg. Det hender at ett strå kan bli for tungt selv for en erfaren kamel i ørkenen.

3.4 Paul Ricoeur og om å lese i ulike modi

Ifølge Ricoeur er det flere måter å lese en skjønnlitterær tekst på. I denne framstillingen henter jeg et grunnleggende begrep fra den sør-afrikanske teologen Gerald West som er opptatt av noen av de samme sentrale fenomener som Ricoeur. I sin bok om bibelsk hermeneutikk (1991) innfører West det engelske begrepet *modes* nettopp om ulike modi man kan forholde seg til en tekst på. Begrepet *modus* brukes ofte i norsk i vår tid og er derfor et nyttig begrep når vi som lesere spør oss selv om hvilket modus vi leser en tekst i. Jeg vil

derfor bruke dette begrepet fra West videre i framstillingen. Jeg henvender meg på ny til Ricoeur og denne gangen henter jeg materiale og fortolkning fra boken *En hermeneutisk brobygger tekster af Paul Ricoeur* (2002) redigert av den danske professoren Mads Hermansen og den danske universitetslektoren Jacob Dahl Rendtorff (1965 -). Ricoeur beskriver her de ulike modi en tekst kan leses på. Først er det mulig å lese i et modus som er såkalt bak teksten. Det vil si at man aller først fokuserer på hva som kan ha vært forfatterens intensjon med teksten. Da kan det være nyttig å om mulig finne ut hvem som skrev den. Videre kan det vare relevant å spørre seg hva slags posisjon forfatteren hadde i samfunnet. Er teksten ment til å opplyse, beskrive, underholde, refse, skremme eller trøste? Deretter kan man flytte fokus til den konteksten som teksten oppsto i. Eksempler på sentrale spørsmål her kan være: Når oppsto teksten? I hvilken del av verden oppsto den? Hvordan så samfunnet ut på den tiden og i den delen av verden? I dette moduset forholder man seg først og fremst historisk-sosiologisk og kritisk analyserende til teksten og ser hva slags funksjon den hadde i sin tid. Men som vi snart skal se går det også an å lese i et modus som er såkalt foran teksten. Ricoeur snakker om tekstens trefoldige autonomi, som er bestemmende for hvilket modus vi leser teksten i.

Skriftfæstelsen er en betingelse for et langt mer grunnleggende fænomen: tekstens autonomi. En trefoldig autonomi: med hensyn til forfatterens hensigt; med hensyn til den kulturelle situation og alle de sociologiske betingelser omkring tekstframstillingen; og endelig med hensyn til den oprindelige modtager. Hvad teksten betyder, falder ikke længere sammen med det, forfatteren vilde sige. Verbal mening og åndelig retning får forskellig skæbne (Hermansen og Rendtorff 2002:175).

Dette sitatet peker på at vi kan velge å enten lese i et modus som først og fremst fører oss bak teksten. Da er vi mest opptatt av hvem forfatteren er og hva dennes hensikt med verket er. Eller vi kan befatte oss med de samfunnsforholdene som teksten oppsto i. En tredje og siste mulighet er å velge å lese i et modus som fokuserer foran teksten, altså på den verden teksten åpner for leseren, nettopp i hennes aktuelle kontekst. Ricoeur kaller dette siste fenomenet for det egentlige hermeneutiske øyeblikket hvor

[...] udspørgingen overskrider tekstens afslutning og går mod det Gadamer selv kalder «tekstens sag», altså mod kendskab til den slags *verden*, som teksten åbner [...] hvorpå væren i verden udfoldes foran teksten» (Hermansen og Rendtorff 2002:177).

Dersom vi skal kunne utforske den verden som åpner seg foran en leser, kreves det av teksten at den lar seg av-tekstualisere og re-kontekstualisere like mange ganger som det finnes lesere.

Man kan legge til at det likeledes kreves at det finnes lesere som er villige og i stand til å foreta denne prosessen med teksten. Altså er det i høyeste grad også en prosess for leseren selv. Med dette forstår jeg at man så langt som råd er løfter teksten fram fra sin opprinnelige kontekst og gjør forsøk på å føre den inn i sin egen aktuelle kontekst. På denne måten er det mulig å komme nærmere eller kanskje oppfatte helt det som Gadamer kaller «tekstens sak» - mer eller mindre frigjort fra alle tidligere kontekster. Hermansen og Rendtorff forklarer Ricoeur slik: «Med skriften transcenderes den oprindelige modtager. Herefter skaber værket sig selv en lytterskare, som kan komme til at omfatte hvem som helst der kan lese» (Hermansen og Rendtorff 2002:175). Det sentrale i denne oppgavens videre gang er tekstene som autonome aktører. For den forskningen som skal utføres i denne oppgaven vil det innebære at fenomener fra de to aktuelle romanene er i stand til å åpne en verden foran leseren og videre kanskje også foran leseren av denne oppgaven. Og i hvilken grad vil man i tilfelle kunne påstå at man som leser har forstått tekstens sak?

4 Metode

Man må nøye vurdere de mest relevante metodene man trenger for å få mest presist svar på de spørsmålene problemstillingene reiser. I denne oppgaven har jeg brukt kvalitativ metode. De kvalitative metodene ser, som navnet tilsier, etter de rent kvalitative egenskapene til det som blir undersøkt mer enn hyppighet og forekomst (Repstad 2007:16). Skal man undersøke tallmessige forhold som f.eks. forekomst og hyppighet av et fenomen, er de kvantitative metodene best egnet. Forskeren som benytter seg av kvalitativ metode har et dobbelt oppdrag: For det første skal hun komme så tett på og få så godt kjennskap til sitt forskningsfelt som mulig. Samtidig krever forskerrollen avstand. Skal man klare å forske på et bestemt felt, må man kunne se feltet på avstand for å bli i stand til å finne mønstre, analysere og tolke funn. Dette gjelder også i mitt tilfelle. Jeg har ikke gjort feltarbeid i den forstand at jeg har intervjuet og observert mennesker i et gitt felt. Mitt forskningsmateriale er to romaner. Akkurat disse romanene har jeg arbeidet med å få så nær kjennskap til som jeg har kunnet make. Samtidig skal jeg vurdere tekstene på avstand, finne kvaliteter ved dem og lete etter mønstre. I og med at forskningsmaterialet mitt er tekst, er min forskningsmetode bygget på tekstanalyse (Repstad 2007:17). I denne oppgaven forekommer det noen få tallmessige forhold, slik som når man teller opp antall sammentreff mellom fenomener fra teori og den utvalgte skjønnlitteraturen. Dessuten er det brukt statistikk på hvor mange gravferder i Norge som ble foretatt i kirkelig regi i 2011. Repstad skriver at nesten alle studier inneholder noe som angir mengde, måling eller proporsjoner fordi dette er en grunnleggende måte å forholde seg til verden på (Repstad 2007:16.) Denne oppgaven er likevel en tekstanalytisk oppgave av hermeneutisk karakter. Når jeg skal finne ut om skjønnlitteratur om traumatisk krise kan styrke empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni, vil jeg først finne ut om skjønnlitteraturen er relevant i sammenligning med det psykologiske fagfeltet. Det fører meg over til første del av forskningsarbeidet.

4.1 Sammenligning av fenomener

Den første metoden består av sammenligning og tolkning. Jeg kommer til å gå systematisk gjennom teoriene som Dyregrov har beskrevet om mennesker i, eller noe lengre tid etter, en traumatisk krise. Jeg vil ta fatt i selve fenomenet som teorien beskriver. Når jeg denne gang i stikkordsform går gjennom hans momenter, vil jeg samtidig lete etter tilsvarende fenomener i *Reis hvis du må. Bli hvis du kan.* og *Gjennom natten*. På den måten vil jeg undersøke til hvilken grad et fagfelt og et kunstnerisk område omhandler de samme fenomenene. Men hva

er egentlig et fenomen? Det er interessant å merke seg at Ricoeur nettopp brukte fenomenologisk metode i sitt verk *Le volontaire et l'involontaire* (1950). Denne metoden går ut på å klarlegge fenomenenes vesen for bevisstheten og dermed «sette parentes rundt hvilken verdi, interesse eller vurdering man måtte tillegge fenomenet» (Kemp 1999:12). Man tilstreber å se på fenomenet så bart eller nakent som mulig. I denne oppgaven vil ett av spørsmålene bli om og i tilfelle hvor jeg vil finne samsvar i fenomener mellom vitenskapelige og skjønnlitterære beskrivelser. Hvor klare eller uklare vil sammenlikningene bli? Hensikten er å finne ut av i hvilken grad ett og samme fenomen lar seg beskrive på to ulike måter, en måte i psykologien og en i skjønnlitteraturen.

4.2 Reliabilitet og validitet.

Reliabilitet handler om pålitelighet (Repstad 2007:134). Man kan spørre seg om hvor stor reliabilitet en slik sammenligning av fenomener vil ha. Blir den utført på en tillitvekkende måte? Er det en forskningseffekt tilstede, altså en eller flere faktorer som kan tenkes å ville påvirke funnet? Vil sammenligningen av fenomener bli påvirket av det kjente forholdet at man finner det man leter etter? Kan man videre tenke seg at en forsker med andre interesser vil kunne komme fram til et annet resultat? I og med at denne forskningen i så høy grad er av hermeneutisk karakter, vil forskningen bli påvirket av forskeren. På den annen side kan man si at psykologipunktene til Dyregrov og utdragene fra romanene ligger helt åpne for kontroll til enhver som leser sammenligningen. Og selv om det kan være et visst tolkningsrom i sammenligningen, vil det tross alt dreie seg om beskrivelser av de samme fenomenene. Derfor mener jeg at resultatet jeg kommer fram til i høy grad er til å stole på. Det taler til forsvar for materialets troverdighet at de to romanene som utgjør forskningsfeltet har blitt allment svært godt mottatt i det norske samfunnet. Begge romanene er gjenkjennbare og har derfor gyldighet for dagens situasjon i Norge. Romanene mottok hver for seg flere priser. Mange mennesker, ikke bare kritikere, har funnet innholdet i romanene gjenkjennbart og derfor gyldig i deres forståelse av livet. Hva så med validiteten? Har jeg faktisk målt det jeg ønsker å måle (Repstad 2007:134)? Det er ikke enkelt å måle styrking av empati og handlingskompetanse i noen setting. Men jeg hevder at dersom skjønnlitteraturen har høy relevans i forhold til psykologien på feltet traumatisk krise og den evner å åpne en verden for leseren, vil dette kunne gi svar om utvikling av empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni.

4.3 Om å lese foran teksten som metode

Det at en tekst åpner en verden betyr som beskrevet i teorikapitlet at man leser såkalt foran teksten. Det vil si at romanens innhold finner gjensvar med innholdet i en lezers eget liv. Ved å ha lest romanene flere ganger har jeg funnet passasjer som i særlig grad får meg som leser til å åpne opp min egen verden. Ifølge Ricoeur representerer dette det egentlige hermeneutiske øyeblikket (Dahl Rendtorff 1991:177). Da er vi frie til å utforske de ulike verdener som teksten åpner for oss som lesere. Man kan tenke på den skjønnlitterære teksten som en metaforisk nøkkel som åpner vår egen mentale verden. På denne måten får vi tilgang til vårt eget indre materiale. Vi får mulighet både til å verdsette, kritisere og korrigere våre egne mentale kart. Vi befinner oss på det trinnet hvor teksten ifølge Ricoeur er blitt leserens sak, ikke først og fremst forfatterens. For å komme fram til tekstens sak, eller kanskje vi også kunne si essens, må man av-tekstualisere de utvalgte tekstene slik de framstår fra forfatterens hånd. I denne oppgaven innebærer det å av-tekstualisere og deretter re-kontekstualisere tekster av Flatland og Sæterbakken inn i min egen forestillingsverden. På den måten kan jeg håpe at jeg får tak i selve tekstens sak hvor «Hvad der søges, ikke er den skjulte hensigt bag teksten, men en verden, der udfoldes foran den» (Dahl Rendtorff 1991:177). Jeg spør meg selv om det ikke er akkurat denne prosessen en leser går igjennom når han leser en interessant roman. For det hjelper ikke om romanen er aldri så interessant hvis ikke leseren selv er interessert. Når det så er en fruktbar kombinasjon av tekst og leser, vil jeg tro at leseren ofte ubevisst går gjennom de ulike hermeneutiske stadiene som Ricoeur beskriver. Leserens kan på et tidspunkt være opptatt av forfatteren og hva slags miljø han kom fra. Han kan være historisk-kritisk innstilt til teksten og også spørre hva slags intensjon forfatteren hadde i forhold til hva slags funksjon teksten har fått. Men til slutt i prosessen vil leseren muligens åpne sin egen verden. Og akkurat da, sier Ricoeur, er leseren ved det egentlige hermeneutiske øyeblikket (Hermansen & Dahl Rendtorff 1991:177).

4.4 Kommentar til metoden om å lese foran teksten

Slik som tekster fra de to forsknings-romanene bærer i seg muligheten av at en verden kan åpne seg for leseren, kan diakoner håpe at ulike typer tekst bærer i seg muligheten til å åpne også deres verden. Beskrivelsen av denne kvaliteten i lesingen har jeg først og fremst funnet i Ricoeurs hermeneutikk. Gerald West, som bidro med begrepet om å lese i et spesielt *modus* eller ulike *modi* er også opptatt av den såkalte lesingen foran teksten. Hva kan dette innebære for diakonen? For det første kan det innebære noe for henne personlig. Å lese foran teksten

kan utvide hennes egen verden. Hun kan lese om fenomener hun aldri selv har opplevd. F.eks. har mange diakoner kanskje ikke selv opplevd å være marginalisert og tilhøre de tyngst belastede miljøene? Desto viktigere kan det være å lese om menneskers opplevelse av akkurat dette. Hva åpner dette av hennes egne erfaringer eller mangel på erfaringer? Utover å benytte seg av Ricoeurs hermeneutikk til eget bruk, kan hun også bringe med seg tenkningen fra denne metoden inn i andre settinger, f.eks. menighetsarbeid. Dette vil bli nærmere omhandlet i diskusjonen mot slutten av denne oppgaven.

4.5 Bruk av skjønnlitterære tekster som metode

I denne oppgaven blir det gjengitt eller referert til skjønnlitterære tekster (Kap. 2 og 5). Andre ganger er metoden å gå inn i selve teksten og applisere teori eller refleksjon til den (Kap 5 og 6). Dette kan være krevende for leserne av denne oppgaven fordi de sannsynligvis ikke har de to romanene som referansebakgrunn. Jeg håper at dette ikke skaper for stor avstand mellom denne oppgaven og leserne. Min hensikt er at leserne blir gitt tilstrekkelig innblikk i romanene til at det gir mening å lese denne oppgaven. Mitt ønske er videre at bruken av de to romanene lar seg overføre til andre skjønnlitterære tekster.

5 Presentasjon av funn

Jeg vil først vise metodisk hvordan jeg har kommet fram til funnene mine ved å sammenligne fenomener beskrevet i psykologisk faglitteratur med de samme fenomenene beskrevet i skjønnlitteratur. Deretter vil jeg presentere funnene og kommentere dem. Til slutt i dette kapitlet vil jeg finne ut av om, og eventuelt på hvilken måte, fem ulike tekster fra de to romanene er i stand til å åpne en verden foran meg slik Ricoeur beskriver i sin hermeneutikk. Etter å ha beskrevet min verden foran teksten, vil jeg presentere et diakonalt perspektiv på hver av tekstene. Til slutt i dette kapitlet vil jeg diskutere denne hermeneutiske metoden.

5.1 Sammenligning mellom fenomener i psykologisk teori og skjønnlitteratur

Nå følger den direkte sammenligningen av fenomener mellom psykologisk teori hos Dyregrov og skjønnlitterære beskrivelser i Flatlands og Sæterbakkens romaner. For å bedre oversikten vil Dyregrovs tidligere presenterte teorier nå bli gjentatt i stikkordsform og satt i *kursiv*: De fleste av sitatene fra romanene vil bli stående uten videre kommentar. Dette gjør jeg når sammenligningen mellom psykologien og litteraturen virker klar. Andre steder har jeg valgt å kommentere.

1. Sammenbrudd i illusjon om usårbarhet.

Eg parkerer bilen framfor garasjen heime, blir sitjande ei stund utan å klare å røre meg. Skjønner med eit omfanget av kva som har skjedd, korleis alt verkeleg kjem til å bli forandra. Skjønner ikkje korleis me, korleis nokon, nokon gong skal klare å komme over dette (Flatland 2010:61).

I dagene etter begravelsen gjorde jeg ikke stort, bortsett fra å se på tv. Som med et håp om at hvis jeg bare satt slik, uten å røre meg, fullt og helt konsentrert om det som foregikk på skjermen, ville smerten etterhvert forsvinne, da ville jeg bli en del av den andre virkeligheten, der smerte ikke finnes» (Sæterbakken: 2011:9).

2. Endret opplevelse av virkeligheten/dissosiasjon.

Eg står i dørkarmen og ser på Sigurd under dyna, tenkjer at det skulle ha vore vinter – så kunne eg brøyta snø, gjort noko meiningsfylt, noko vanleg. Men ingenting er vanleg, det er som om eg må gå stille i dører, Ingrid og eg kviskrar nesten saman. Som om det er respektlaust å lage lydar, å bryte den stille sorga [...] «Eg kan ikkje tru at dette har skjedd. Det er så uverkeleg – og med ein gong eg klarer å tenkje på noko anna, slår det plutselig innover meg att,» seier Ingrid (Flatland 2010:65,66).

Det var så mye jeg ikke forsto. Brutaliteten i alt: i butikken, måten folk skjøv handlevognene foran seg på, måten de rotet rundt i frysedysken på, eller de sto borte ved grønnsakshyllene og snakket høylydt sammen, som om ingenting var skjedd. Bråk overalt, biler som kjørte, mennesker som snakket, høy musikk. Alt for å overdøve det veldige sluket av stillhet som ville ha åpnet seg hvis alle hadde slutte med det de drev med (Sæterbakken 2011:11).

Stine og Ole-Jakob lå og sov rett over hodene på oss. For dem vil denne natten utgjøre et skille, tenkte jeg. Men de vet det ikke ennå. Når de våkner i morgen tidlig og er på vei opp av sengene kommer de til å tro at alt er ved det samme, at ingenting har skjedd, at ingenting vil skje, at alt vil være som det alltid har vært, at ingen forandringer vil finne sted, uten dem de selv ønsker og medvirker til (Sæterbakken 2011:69).

3. Endret tidsopplevelse

Jeg står og maler på mønet på låvetaket da jeg hører Julie skrike. Jeg står i traktorskuffa og rekker å tenke at det tar unormalt lang tid å reagere før jeg klatrer ned stigen og løper mot huset (Flatland: 2010:40).

Nyttårseftan, fy faen så bra. Blei med Kristine heim den natta, jævlig bra, sa Sigurd og såg ikkje på meg, men såg på meg likevel, snakka høgt med den samme stemma som Bob Dylan framfor peisen heime i desember. Kameraten lo, og alt anna drukna i sakte film» (Flatland 2010:152).

Noen som hadde oppholdt seg i huset i fem minutter, skal ha kommet ut igjen og trodd fullt og fast at de var blitt holdt innesperret der i flere år (Sæterbakken 2011:17).

4. Livet passerer i revy

Eg trudde jo framleis at det gjaldt mor, og du veit korleis dei seier at i det augeblikket ein veit at ein skal dø, så fer det bilete frå heile livet ditt gjennom hovudet»? Eg nikkar. «Det var akkurat slik. Bilete av mor og eg, mor og far – ja, bilete av hundrevis av augeblikk og situasjonar og samtalar for gjennom hovudet mitt (Flatland 2010:67).

5. Superhukommelse eller «Flashbulb memories»

Jeg kikket på henne i smug. En liten klump med smør eller majones satt fast i munnviken hennes. Det irriterte meg, at hun hadde spist. Og en trang kom over meg til å fortelle henne om Ole-Jakob, hvordan han så ut da han lå på den blå metallbenken. Beskrive for henne øynene hans, som hadde eksplodert i sammenstøtet. Beskrive hullet etter munnen som var borte. Som om et rasende monster hadde revet ham i fillebiter, hadde jeg lyst til å si, som om det grønne trollet hadde innhentet ham og slått ham i hjel og maltraktert ham med kjempestyrken sin (Sæterbakken 2011:119).

6. Økt sensitivitet

Det eneste jeg klarer er å se. Og jeg ser hvordan Jon Olav og Ingrid følger meg med blikket når jeg graver, hvordan faren til Trygve ser medfølende på meg når han kjører hjemover og forbi meg, hvordan Bjørn ikke ser på meg og hvordan fargene flyter inn i hverandre og inn i det svarte når jeg kniper igjen øynene for å sove (Flatland 2010:30).

Det ble holdt noen taler. Men ingenting av det talerne sa hadde noe med gutten min å gjøre, ingen av karakteristikkene stemte, det var som de snakket om en annen, eller som de ikke snakket om noen bestemt, men bare utla noen kjennetegn ved attenåringen som sådan, at de holdt seg i ytterkanten av hva man vanligvis forbinder med gutter i den alderen, uten å våge å gå inn mot midten, der hvor han fantes (Sæterbakken 2011:117-118).

7. Venstre hjernehalvdel svekkes. Høyre hjernehalvdel overaktiveres.

To politimenn kom på døren og fortalte det. De var akkurat reist da jeg kom hjem. Siden hadde jeg en forestilling om at jeg hadde sett en politibil passere, men jeg er ikke sikker, det var så mye jeg prøvde å sette sammen og finne en mening med i de dagene som fulgte. (Sæterbakken 2011:115).

8. *Opplevelse av uvirkelighet som ettervirkning*

Eg vil spole framover i tid, vil at det skal bli mørkt ute, at det skal vere snø så eg får sitte i traktoren og brøyte vegane tidleg om morgonen før nokon er vakne [...] men det er lenge til vinteren, det er lenge til sorga er over, det er lenge sidan sorga kom. Alt er langt. Dagane er lange (Flatland 2010:68,69).

9. *Unnvikelse, distansering, nummenhet eller konfrontasjon*

Snakkar av og til om det som må gjerast. Aldri om Tarjei. Eg tek det ikkje opp, viss ho vil snakke om det seier ho vel ifrå, tenker eg (Flatland 2010:75).

På motorveien i utkanten av en av dem lå en veltet bil, sperringer var satt opp, og mennesker løp til og fra i blålyset fra to ambulanser. Men jeg så på det, uten at det gikk inn på meg. Som om alt jeg hadde hatt av følelser var oppbrukt. Som om ingen av de rasende kreftene der ute kunne nå inn til meg lenger. Hva skulle kunne ødelegge meg? Alt som kunne hende, det hadde allerede hendt (Sæterbakken 2011:137).

Man kan diskutere hvorvidt hovedpersonen i *Gjennom natten* valgte konfrontasjonens vei ved å utsette seg for «Skrekkens hus». Man kan si at det var en frivillig handling å oppsøke huset, og veien dit representerer en gjennomgående handling i store deler av boka. Derfor velger jeg å referere dette framfor å finne et enkeltstilt om konfrontasjon. Det er også mulig å hevde at hovedpersonen i boka, Karl Meyer, i virkeligheten flyktet fra alt, at han av-identifiserte seg ved å skrelle bort alt som binder ham til mennesker og samfunn. Konfrontasjonen han oppsøkte i «Skrekkens hus» kan representere de konfrontasjonene han skulle ha tatt i sitt eget, virkelige liv.

10. *Omforming av verdensbilde*

Eit ansvar eg ikkje vil ha ligg på skuldrene mine. Eit ansvar for å vere sterk for andre, stå oppreist og møte blick. Eit ansvar for å få kvardagen tilbake, for å få dagane til å gå. Det er ikkje lenger lov til å klage over eigne ting, Ingrid kan ikkje klage over hofta, eg kan ikkje klage over fjøslukt – og Tarjei som spring gjennom hagen (Flatland 2010:69).

Eit samhald eg ikkje visste korleis eg skulle handtere voks kring meg på kyrkjegarden, folk smilte, folk klappa kvarandre på skuldrene, få ord, men ei felles forståing av kor viktig det var å få dette til (Flatland 2010:71).

I dette sitatet er det beskrevet at noe positivt har omformet fortellerens verdensbilde, nemlig en ny type samhold. Positive elementer kan følge selv av traumatiske kriser.

Så snudde jeg meg mot Ole-Jakob, som i forventning om at han skulle gjøre det samme, komme og vise meg noe, begynne å fortelle om noe han hadde oppnådd eller gi meg et papir i hånden som dokumenterte det, noe som kunne hjelpe meg tilbake. Men han så ikke engang i min retning, stirret bare ned i gulvet, fremdeles med armene i kors[...] Etter en stund sa han henvendt til moren: «Jeg går og legger meg, jeg.» (Sæterbakken 2011:106,107).

Den endringen av verdensbilde som her er beskrevet kan oppfattes som en stillferdig desperasjon av tapt tillit.

11. Sterk startle-respons beredskap

Jeg finner ikke noe klar beskrivelse av dette som enkeltfenomen i noen av romanene. Jeg vil si at det er underliggende tilstede særlig hos hovedpersonen i *Gjennom natten*. Ett eksempel på dette kan være at han prøver å redde en person som befinner seg høyt oppe i en bro. Med hovedpersonen Karls erfaring om sønnens suicid nært i minnet, tolker han den nye situasjonen som en nødssituasjon og setter i gang en redningsaksjon overfor kvinnen oppe i brua. Man kan tolke det som at han har et behov for å redde noen, ikke bare tro at han forårsaker elendighet. Imidlertid viste det seg at kvinnen oppe i brua var en fotograf som hadde stilt seg der for å få riktig perspektiv på bildene sine. På grunn av en høy indre fareberedskap hadde hovedpersonen mistolket situasjonen (Sæterbakken 159-160).

12. Tristhet og gråt

Eg skal til å seie noko, men plutselig ser eg Sigurd i døra, han har tydelegvis stått der ei stund. Tårene renn nedover kinna hans, han er heilt stille – tørkar ikkje tårene, tørkar ikkje snørr og spytt som blandar seg på haka (Flatland 2010:67).

Eva begynte ikke å gråte før det var gått flere uker. Men en dag jeg kom hjem fra en av de helvetes jævla turene mine og hørte støvsugeren fra inne i stuen, fant jeg henne i en bylt på gulvet, hulkende, som om hun hadde grått ut alt som var og ikke hadde mer å gi, men allikevel ikke klarte å stoppe (Sæterbakken 2011:13).

13. Søvnforstyrrelser og konsentrasjonsproblemer

Han sovner med ein gong eg byrjar å køyre. Tanken om at han kan ha teke medisinar, kanskje for mykje, slår meg plutseleg.» (Flatland 2010:61).

Måndagen etter var han ikkje på skulen, bare i tankane mine. Han var ikkje der på tysdag, han var ikkje der på onsdag, ikkje torsdag, ikkje fredag. Og ikkje laurdag, han kom ikkje på laurdag. Eg *fekk* ikkje puste, vakna av draumar som gjorde at eg hyperventilerte. Måtte legge meg i fosterstilling på golvet, måtte trekke hovudet inn mot magen (Flatland 2010:150).

14. Somatiske plager

Og plutselig måtte jeg brenne meg allikevel, jeg sto der og rautet som en kalv mens magen trakk seg sammen og prøvde å kvitte seg med noe den ikke hadde, som om luften rundt meg hadde stukket neven ned gjennom halsen på meg for å ta tilbake det jeg hadde stjålet fra den (Sæterbakken 2011:118).

Somatiske plager er godt dokumentert i begge romanene. Det er f.eks. typisk at faren til en av de omkomne i Flatlands roman får en så kraftig lungebetennelse at han må legges inn på sykehus (Flatland 2010:71).

Man vet at kropps-smerter kan være uttrykk for dissosiasjon. Dissosiasjonen fjerner deg fra der du er, men kroppen husker. Dette er ikke smerter den rammede produserer for å oppnå noe, smertene har oppstått automatisk.

15. Irritasjon og aggresjon

Han er sint heile tida, kjeftar på Lasse, kjeftar på Ingrid og meg, smeller med dørene. [...] Det er han som har fjernkontrollen, plutseleg kastar han den av full kraft i golvet. Spring ut av stua, eg høyrer han trampar opp trappa og smeller igjen døra til gjesterommet (Flatland 2010:68).

De første dagene sa hun ingenting. Hva var det å si? Hver gang jeg eller Eva, i hver vår redsel for hvordan hun hadde det, prøvde å få noe ut av henne, ble hun stram i ansiktet, hard som en stein, eller hun begynte å gråte, noe som til slutt gjorde oss mer redde for å prøve enn for hva vi ville få vite dersom vi lyktes med det. Da hun så endelig brøt tausheten, var det ikke med annet enn skjellsord og bannskap (Sæterbakken 2011:13).

16. Skyld, skam og selvbebreidelse

Jeg holder hendene foran ansiktet. Jeg føler at alle vet at et var meg. At alle vet at jeg lar pappa ta skylden, at jeg lar pappa bli grå og gammel bare på noen få uker og deretter slått ut med influensa som til slutt fører til så kraftig lungebetennelse at han motvillig blir lagt inn på sykehuset (Flatland 2010:29).

Men ikke noe kunne vekke ham til live. Ikke skyldfølelsen engang. Det eneste skyldfølelse vekker til live er skyldfølelse. «Du er klar over at alt dette kunne ha vært unngått?» spurte Eva en kveld, som om hun allikevel ønsket å gjøre et forsøk. Da jeg ikke svarte, forklarte hun meg hvordan (Sæterbakken 2011:129).

17. Komplisert sorg

Begge romanene er preget av komplisert sorg. Dette er en sorg som er innviklet fordi den rører ved ting hos de etterlatte som gjør at de ikke får fred til normal sorgbearbeiding (Dyregrov 1999:28). I en av fortellingene til Flatland pines en ung gutt, Sigurd, av skyldfølelse fordi han synes han sviktet en av de omkomne vennene, nemlig Trygve. Trygve hadde ønsket at de sto fram med sitt homofile kjærlighetsforhold, mens Sigurd hadde gått mot dette. Sigurd holder på denne hemmeligheten for alle rundt seg. Sorgen blir komplisert fordi det ikke lenger er mulig å kommuniserer med den som er død. Dermed blir hemmeligheten liggende som et konstant forstyrrende element hos ham. Når jeg som allvitende leser holder sønnens og farens perspektiver opp mot hverandre, forstår jeg at det er et smertefullt sår mellom dem som ikke bare tiden kan lege. Moren får etterhvert sendt Sigurd til psykolog og som leser kan man bare håpe på at Sigurd får tatt hull på byllen. Men faren Jon Olav tenker:

Eg har aldri skjønt kva ein psykolog kan gjere, sorga er der jo likevel – like svart og stor, og korleis skal ein utanforståande kunne snakke det bort, som om sorg var noko universelt med ei oppskrift. (Flatland 2010:78-79).

Hvordan var det mulig å la seg restituere? Hvor kom det fra, det groteske ønsket hennes om å leve videre? Hva gjensto? Uansett hva vi gjorde, ville det bare være det samme om igjen. Det ville skje på nytt, alt sammen, om igjen og om igjen, helt til vi ikke orket mer (Sæterbakken 2011:130).

Hos Sæterbakken kan man si at selve oppbruddet og reisen til «Skrekkens hus» i Slovakia er utslag av komplisert sorg. Sorgen er så komplisert at han ikke kan tåle å bli værende der han er, men søker en slags katarsis eller forløsning fra sin situasjon som han oppfatter som håpløs.

18. Fare for å havne i offerrolle

Under dette punktet finner jeg ikke direkte sitater som uttrykker dette fenomenet eksplisitt i noe av forskningsmaterialet. Men det synes sannsynlig at flere av karakterene i romanene kunne havne i en offerrolle. Man kunne anta at hvis ikke hovedpersonen Karl Meyer, hans kone Eva og datter Stine fikk profesjonell hjelp ved siden av vedvarende sosial støtte, ville påkjenningene bli så store at de ville kunne havne i en mer eller mindre kronisk offerrolle. Det sammen kunne man anta med en av de best beskrevne karakterene hos Flatland, nemlig Sigurd med sin kompliserte sorg.

19. Familieperspektivet

Nettopp dette perspektivet er usedvanlig sterkt beskrevet i begge romanene. Noe av det mest hjerteskjærende er hvordan Jon Olav – faren til Sigurd – kjenner seg mer og mer utestengt i sin egen familie:

Vinteren går og Sigurd blir heime. Eg kan ikkje hugse *ein* samtale med han denne vinteren, tonen mellom oss har blitt formell, eg skjønner ingen kodar, ingen teikn. Ingrid seier at han prøver, at eg må ha tålmod. Han kjem seg no, Jon Olav, seier ho fleire ganger denne vinteren [...] At eg står aleine på utsida ser ho ikkje – eller vil ikkje sjå. Eg har prøvd med stille demonstrasjonar, vil ikkje snakke, held meg unna, men ho merkar det ikkje (Flatland 2010:84).

Og jeg så hvordan det ga ham en storhet overfor farens litenhet, farens ungdomsaktige forvirring og litenhet. Han var suveren i sin taushet. Han triumferte. Han hadde taket på meg. Jeg, hans far var nøytralisert, spilt fullstendig utover sidelinjen (Sæterbakken 2011:73).

20. Menneskelig svikt kontra naturlige årsaker

I begge romanene er de traumatiske krisene utløst av menneskelige årsaker, henholdsvis av dødsfall i krig og en vanskelig familiesplittelse.

Det var Kristian sin ide. Han kom opp på rommet mitt på Madla for noen uker siden. Sa at han måtte snakke med meg om noe viktig. Vi burde dra ut etter militæret, sa han. Ut hvor da, sa jeg. Til Afghanistan. Han hadde skrevet ut flere sider fra Internett. De trenger oss, sa han. Og lønna, fy faen, lønna er helt vill, sa han. Du vil jo ikke hjem igjen, det er jo dette du er god på. Han hadde sett det. Det var det jeg ble mest glad for av alt han sa (Flatland 2010:48).

Jeg prøvde å tenke på hvor langt tilbake jeg måtte gå for å komme dit hvor jeg hadde Ole-Jakobs fulle og hele tillit. Hvor gammel var han, sist gang han ikke hadde hatt noe å utsette på meg? Jeg fortapte meg helt i tanken på dette. Og jeg tenkte: Hvis ikke noe av det som skjedde hadde skjedd, hvis ingenting var blitt noe av, hvis jeg hadde blitt sammen med Eva og ikke dratt på den helvetes jævla festen, ville jeg da ha stått ham nær nok til å stå i veien for det han hadde i sinne? (Sæterbakken 2011:115).

21. *Positiv innvirkning på lokal- og storsamfunnet*

Du Hallvard... prøver eg, men stemma vil ikkje bere, det blir bare kviskring. Eg prøver igjen. Hallvard, har du fått nokon til å ta kveldsstellet? spør eg... Så går eg heim, dreg på meg kjeledressen eg ikkje har brukt på flere år, den strammer litt over magen (Flatland 2011:64).

22. «*The breaking point*»

Det var jo sånn med mange som kom helskinnet fra det. Sterke så lenge det trengtes. Men etterpå skulle det bare en liten rift til, så revnet de (Sæterbakken 2011:216).

5.2 Presentasjon av funn etter sammenligningen

Jeg har nå gått igjennom de 22 punktene som er basert på oversikten i *Katastrofepsykologi* (Dyregrov 1999:12-43) og koblet dem til beskrivelser fra «*Bli hvis du kan. Reis hvis du må*» og «*Gjennom natten*». Av de 22 fenomenene som Dyregrov beskriver fant jeg 13 fenomener som man i høy grad finner i begge romanene. Dette gjaldt for følgende fenomener:

- Sammenbrudd i illusjon om usårbarhet.
- Endret opplevelse av virkeligheten. Dissosiasjon.
- Endret tidsopplevelse
- Økt sensitivitet
- Unnvikelse/distansering/nummenhet/konfrontasjon
- Omforming av gamle antagelser om verden
- Tristhet og gråt
- Kroppslige plager
- Irritabilitet og sinne
- Skyld, skam og selvbebreidelser
- Komplisert sorg

- Familieperspektiv
- Menneskelig eller naturlig årsak

I seks tilfeller fant jeg tilstander man i høy grad kan knytte til en kun en av romanene. Det gjaldt for følgende punkter:

- Livet spilles i revy
- Superhukommelse/flashbacks
- Opplevelse av uvirkelighet
- Søvnforstyrrelser og konsentrasjonsproblemer
- Positiv innvirkning på lokalmiljøet
- Sårbarhetspunktet

I tre tilfeller fant jeg indirekte beskrivelser av fenomener fra Dyregrovs oversikt. Det at de er indirekte beskrevet betyr at de ikke er tydelige i uttrykket, men at handling likevel avspeiler det Dyregrov beskriver. Det gjaldt for følgende punkter:

- Om høyre og venstre hjernehalvdeler
- Sterk «startle-respons»-beredskap
- Fare for å havne i offerrolle

Ingen av fenomenene i Dyregrovs oversikt ble som helhet utelatt i de to romanene. Dette er et betydningsfullt funn. Det innebærer at de tematiske områdene om mennesker i traumatisk krise overlapper hverandre i stor grad mellom fag- og skjønnlitteratur. Om man da leser skjønnlitteratur eller faglitteratur om traumatisk krise, vil man i høy grad se de samme fenomener hos mennesker i krise bli omtalt.

Ville tendensen etter sammenligningen blitt like klar om man gjorde sammenligning av fenomener med et annet samlende tema enn traumatisk krise? Man kan spørre om dette for om mulig å finne ut av i hvilken grad valg av traumatisk krise som tema styrer den høye graden av sammenfall. Dette er kun et spørsmål som må bli stående inntil det eventuelt gjøres sammenlignende forskning med andre tema. Er det i livets ytterkanter man finner mest forskning, de klareste funnene og de ypperste litterære beskrivelsene? Og er det derfor her, nettopp i livets ytterkanter man finner den høyeste grad av overensstemmelse mellom teori og litterær beskrivelse? Man kan spørre seg om det kan være tilfelle. I livets ytterkanter – som en

krise representerer – trer fenomenene klarere fram enn når livet går sin vante gang. Som en konklusjon under dette avsnittet vil jeg si at funnene er interessante fordi de er så klare. Bare den kjensgjerningen at man direkte eller indirekte finner igjen samtlige punkter fra Dyregrovs psykologi i romanene, forteller om tematisk sammenfall i psykologi og skjønnlitteratur. I forhold til denne type tematikk vil supplerende forståelse for menneskelig nød og utsatthet være særdeles betydningsfull.

5.3 Teksten som mulig åpner av en verden foran leseren

Nå vil jeg gjøre forsøk på å praktisere Paul Ricoeurs teori om å lese foran teksten. Jeg skal se om jeg er i stand til å oppleve det som Ricoeur kaller *det egentlige hermeneutiske øyeblikket* (Hermansen Rendtorff 200:12). Dette vil kreve mye av teksten. Har den evne til å åpne min verden? Er den godt nok skrevet til at jeg som leser vil åpne min verden? For det andre, denne hermeneutiske prosessen vil kreve mye av meg som leser. Det krever at jeg stiller mitt psykiske univers til disposisjon. Jeg vil bruke tekster som omhandler

1) familiehommeligheter, 2) mangel på tilgivelse og 3) stedet som Sæterbakken kaller «Skrekkens hus» som eksempler på autonome tekster som ifølge Ricoeur kan av- og re-kontekstualisere seg like mange ganger som det finnes lesere. Fenomenet familiehommeligheter er et begrep som omhandles eksplisitt av Dyregrov og implisitt i begge romanene. I psykologien setter man altså navn på fenomenet, i skjønnlitteraturen beskrives de kroppsliggjort. Tema to om mangel på tilgivelse ser jeg ikke uttrykt eksplisitt noe sted. Det er jeg som ser at tilgivelse nærmest er et ikke-tema. Det tredje temaet som handler om «Skrekkens hus» representerer noe særegent for skjønnlitteraturen. Muligheten til å bruke metaforer og bilder er skjønnlitterære virkemidler. En av grunnene til at jeg har valgt nettopp «Skrekkens hus» er at den i seg selv ikke bare representerer et konkret hus, men også metaforen som litterært virkemiddel.

Jeg velger disse utsnittene fordi de har gjort spesielt inntrykk på meg og jeg anser dem for å være av allmenn interesse. Fokus flyttes nå fra Flatlands og Sæterbakkens intensjon til den verden de aktuelle tekstene åpner foran meg. Videre vil kanskje leseren av denne oppgaven i sin tur få åpnet sin egen verden. Slik påvirker tekst mennesker i flere ledd. Like mye som forfatterne skrev sine verker utifra sine kontekster, like mye har vi som lesere våre egne forståelseshorisonter. Disse forståelseshorisontene er bestemt av personlige såvel som kulturelle og samfunnsmessige faktorer. Igjen støtter jeg meg på Toril Mois filosofi og gjør mitt utvalg av tekster eksemplarisk. Jeg vil nå behandle de tre fenomenene fra romanene og se

om de er i stand til å åpne en verden for meg. Dette gjør jeg fordi jeg etter eksemplene vil diskutere de litterære bidragenes betydning for empati og diakonal handlingskompetanse.

5.3.1 Familiehemmeligheter i teori og fiksjon

Et fenomen som går igjen i begge de to romanene er *familiehemmeligheter*. Dyregrov skriver om fenomenet:

I forbindelser med katastrofer kan det oppstå en større følelsesmessig isolasjon familiemedlemmene i mellom, i tillegg til at familiehemmeligheter dannes og påvirker familiens fremtidige liv. Dette innebærer at all oppfølging av rammede må ha et familieperspektiv, selv om oppfølgingen primært retter seg mot de familiemedlemmene som var involvert mest direkte (Dyregrov 1999:30).

Med dette sitatet i tankene er det interessant å se hvordan nettopp familiehemmeligheter kommer til uttrykk i de to romanene som omhandles i denne oppgaven. I Flatlands roman er det i særdeleshet det hemmelige forholdet mellom Sigurd og Trygve som skaper smertefulle problemer, ikke bare hos Sigurd selv, men hos hele hans familie.

Vinteren går og Sigurd blir heime. Eg kan ikkje hugse *ein* samtale med han denne vinteren, tonen mellom oss har blitt formell, eg skjønner ingen kodar, ingen teikn. Ingrid seier at han prøver, at eg må ha tolmod. Han kjem seg no, Jon Olav, seier ho fleire gonger denne vinteren. Ingrid er borte. Ho har fått tilbake vesle Sigurd, det er alt som betyr noko. At eg står aleine på utsida, ser ho ikkje – eller vil ho ikkje sjå. Eg har prøvd med stille demonstrasjonar, vil ikkje snakke, held meg unna, men ho merkar det ikkje (Flatland 2010:84).

I denne passasjen kommer familiefaren Jon Olavs fortvilede situasjon tydelig fram. Mor og sønn har opparbeidet en allianse hvor han holdes utenfor. Han blir tiltagende usikker på posisjonen i sin egen familie. Sitatet beskriver hvordan familier kan bli ødelagt av krise. Kommunikasjonen har stoppet opp. Men krisen kan komme til å bety et nytt gjennombrudd for familien. De kan komme til å utvikle seg i positiv retning sammen. Her kan vi tenke på krisens mulighet til mental vekst ifølge Stones utviklingsperspektiv på krise. I *Gjennom natten* holdes leseren på pinebenken like lenge som romanens hovedperson lever med sin store hemmelighet overfor familien. Når hemmeligheten blir kjent, oppstår det en katastrofe, men samtidig brer en lettelse seg fordi handlingen etter dette er nødt til å ta en ny vending:

Jeg ventet til programmet var ferdig. Så gikk jeg ut og skjenket meg en drink, stilte meg ved vinduet og drakk glasset tomt mens jeg stirret ut i det intetsigende mørket

med en rolig, kald følelse i magen. Og så, uten å snu meg, fortalte jeg alt [...] Hun, min kone, ble en fremmed der og da, en jeg ikke visste noe om, en jeg ikke hadde grunnlag for å vente meg hverken det ene eller det andre fra. Jeg tenkte: Alt jeg har lært om deg i løpet av de tyve årene vi ha vært sammen kommer til kort i denne stund, i dette øyeblikk, kjære, vet jeg ingenting om deg, har jeg ingen anelse om hva i deg som er virkelig og hva som ikke er det, er jeg ute av stand til å vurdere hva som er ekte og hva som er falskt av det du fra nå av kommer til å si meg. Jeg kommer ikke til å vite mine arme råd om du ber meg dra til helvete dit jeg kom fra. Vi vet ingenting om hverandre, tenkte jeg. Ingen som står på kanten av et stup kjenner hverandre (Sæterbakken 2011 69-70).

I dette sitatet er avsløringen av en familiehemmelighet tydelig beskrevet. Utifra krisebegrepet om at de involverte nå står uten erfaring og kjente redskaper til å takle den oppståtte situasjonen, ser vi at utviklingen fra nå av kan gå i alle retninger. Leseren konfronteres med alvoret i en familiehemmelighet. Det er ingen lek man har med hverandre, men et alvor med et fellesskap som enten kan bære eller bryte. Hvordan kan selve fenomenet familiehemmelighet åpne opp min verden? Alle mennesker har sine hemmeligheter som det er naturlig og riktig å ha i fred. Det er ikke disse hemmelighetene man tenker på som en familiehemmelighet. Familiehemmeligheten preger medlemmene i familien fordi alle handlinger og samtaler for all del ikke må avsløre det usagte. Det er blitt et tabu å nevne det som alle vet eksisterer. En familiehemmelighet er derfor noe som tapper energi ut av samspillet til de som er der. Jeg tror at de to sitatene om familiehemmelighet i de to bøkene er i stand til å av- og re-kontekstualisere seg like mange ganger som det finnes lesere med en viss livserfaring. Man har kanskje ikke opplevd akkurat det samme som tekstene omhandler, men allikevel nok til at man kjenner igjen smerten og spenningen i det som blir beskrevet. Leseren vil kjenne på ubehaget ved det som er tabu, altså forbudt å snakke om. Jeg husker hendelser hvor jeg selv var forviklet inn i løgn og fortielse. For eksempel kan man ane at noe ikke stemmer, men vet ikke vet hva. Jeg gjenopplever forvirringen og det store ubehaget ved å leve med halvsannheter eller løgn. Jeg tenker at den som lever med løgn ikke kan få helt fred før løgneren enten fortrenses, rasjonaliseres bort eller kommer for en dag. Den siste løsningen er stort sett den beste, for da er det intet mer å skjule. I *Gjennom natten* inntraff denne løsningen da Karl Meyer fortalte om sin utroskap til kona Eva. Innenfor rammen av Flatlands roman kom vi ikke noe nærmere en løsning på den kompliserte situasjonen til Sigurd og hans familie. Hemmeligheten Sigurd bærer på ser ut til å kunne sprengte hele familien i fillebiter. Moren støtter konsekvent og temmelig ukritisk opp om sønnen sin mens faren Jon Olav kjenner seg mer og mer utenfor. Hans opplevelse av å være forlatt av sin egen far i barndommen forsterker nå hans situasjon som utestengt familiefar. I fantasien kan leseren se

for seg en annen løsning: Sigurd forteller sannheten om ham selv og Trygve. Da ville alle i familien fått sjansen til å hankses med sannheten. Jeg som leser med min verden åpnet av teksten, tenker at sannheten kan være vanskelig, men allikevel lettere å hankses med enn noe man ikke vet hva er.

5.3.2. Diakonalt perspektiv på familiehemmelighet

Perspektivet knyttes til forvandling som hviler på at

[...] Gud stadig fornyer sitt skaperverk (*creatio continua*), slik at vi hver morgen erfarer at nattemørket forvandles til lyset fra den nye dagen som bryter fram. Som Guds folk ser vi forvandling som Guds nådige gave, en gave vi skylder takk og tjeneste for. (Det lutherske verdensforbund 2010:43-44).

Diakonen som kommer i kontakt med store familieproblemer med mye hemmeligholdelse kan først og fremst være klar over at dette er et vanskelig felt. Men hun vet at en av de viktige verdiene i faget hennes er *forvandling* (Det lutherske verdensforbund 2010:43). Hun kan representere den profesjonelle distansen til problemene som gjør at det blir mulig å ta fatt i dem. Hun kan henvisse til familieterapi, men hun kan også ta initiativ til samtaler som kan bidra til en forvandling i familien. Hvis en i familien får styrke nok til å snakke om det som er blitt tabu og tørre å stå i reaksjonene, er det håp om at det kan bryte fram nytt liv og at man kan legge det gamle mer bak seg. I *Gjennom natten* kan vi tenke oss at mor eller far, sønn eller datter kunne ha konfrontert situasjonen på et tidligere stadium i stedet for å bli gående på tå hev og miste kraft. Kanskje en diakon kunne vært en katalysator for en slik prosess. I *Bli hvis du kan. Reis hvis du må*. kunne man likeledes tenke seg at en diakon kunne ha kontaktet sørgende og deres pårørende på en god måte. Hvis noen av familiemedlemmene hadde blitt styrket i sin forståelse av den smertefull situasjonen, kunne dette vært første steg mot en forvandling som betydde en frigjøring for alle involverte.

5.3.3 Mangel på tilgivelse i *Reis hvis du kan. Bli hvis du må*.

Det er en hendelse i Flatlands roman hvor sannhet og tilgivelse trolig ville gjort livet enklere for alle involverte parter. Flatland beskriver en skyteulykke: Tarjei, som ennå ikke har tatt jaktprøven, er ute på jakt med faren Hallvard. (Flatland 2010:28). Den første dagen sikter Hallvard inn en gedigen elgokse, han gir geværet til Tarjei som trekker av og får æren av å skyte det stolte dyret. Manndomsprøven feires med whisky om kvelden der far og sønn feirer

dagens fangst. Neste dag skal de ut og jakte igjen. Men denne dagen skjer det en forferdelig skyteulykke. Uten at sambygdingen Johan ser hvem som skyter, blir han skutt gjennom hodet av Tarjei. Far Hallvard tar umiddelbart på seg skylden for ulykken. Han vil skåne sin egen sønn for denne skylden. Dessuten vil han antagelig også skåne seg selv som lot sønnen skyte uten at jaktprøven var i orden. Denne hendelsen blir liggende som et stort sår i familien, og kanskje særlig hos den vare unggutten Tarjei. Senere blir det klart at Johan overlever, nesten uten skadevirkninger. Foruten fortvilelsen over selve ulykken kommer usikkerheten i det Tarjei innser at mange i bygda forstår at det faktisk var han som skjøt. Og en taus takknemlighetsgjeld til faren oppstår, noe som gjør Tarjei ufri overfor sin egen familie og bygda som helhet:

Det snørte seg sammen til en verkende klump i brystet, til prikker foran øynene. Jeg ville slå, ville skrike, ville bare fortelle. At det var min skyld. At det var jeg som skjøt Johan, at børsa gikk av uten at jeg ville det, at pappa prøvde å redde meg når jeg ikke ville bli reddet. Ikke av ham. Jeg fortalte det til meg selv; til en gammel uskrevet kladdebok. Mine bokstaver, mine ord, ryddet litt opp i knutene. Jeg skrev så hardt at armen verket og blyanten til slutt knakk (Flatland 2010:30-31).

Det gjør vondt å lese om denne løgngen som legger seg som en psykologisk verkebyll over den primære tragedien. Det som umiddelbart var ment som en beskyttelse av dem selv blir i stedet kimen til innviklede emosjoner og situasjoner som opplagt kan ha vært en av årsakene til at Tarjei ville reise langt av sted. Vi kan her tenke på romanens tittel. *Bli hvis du kan. Reis hvis du må*. Jeg blir på en inngående måte minnet på hvor lett det er å finne en tilsynelatende enkel vei ut av en vanskelighet. Denne utveien kan oppstå som en refleks, man orker umiddelbart ikke sannheten som den er, bedre å bortforklare, servere en mer eller mindre hvit løgn eller bare stikke av. Tror man. Denne såkalt enkle utveien kan naturligvis også være nøye planlagt og overveid. Sannheten kan være for uoverskuelig, man klarer ikke å stå ved den. På et helt eksistensielt nivå kan man også spørre seg om hvor mye sannhet et menneske klarer. Det er neppe en tilfeldighet at Ibsens (1828-1906) kanskje mest siterte replikk er: «Tar De livsløgngen fra et gjennomsnittsmenneske, tar De lykken fra ham med det samme» (Doktor Relling i Ibsen 1902). Som leser av Flatlands roman blir jeg sterkt minnet om at å erkjenne og stå for sannheten er den beste løsningen i lengden. Dette kan være i motsetning til det Doktor Relling påstår i *Vildanden*. Ibsen, her representert ved Doktor Relling, diskuterer om det faktisk er bedre å la mennesker leve i sin livsløgn. Samtidig er det å leve i pakt med det man oppfatter som sant en så sterk verdi at hele ens tilværelse kan bli preget av om denne verdien etterstrebes eller ikke. På et etisk plan vil man allikevel kunne diskutere om det i enhver

situasjon er riktig å fortelle sannheten. Det kan sikkert være andre hensyn å ta enn å alltid måtte si det som det er. Noen ganger ser man ikke klart nok, andre ganger lar man vanskeligheter bare ligge, orker ikke forholde seg til dem og fortrenger dem. I Flatlands roman blir jeg likevel sterkt minnet om hvor mye bedre livet kan være dersom man klarer å se sannheten i øynene og handle i samsvar med den. Far Hallvard, sønn Tarjei, resten av familien og hele bygda hadde hatt det bedre om de slapp sine egne løgner og mistanker og klarte å si at det faktisk var Tarjei som skjøt Johan. Alt vi fortrenger og stikker av fra har en tendens til å innhente oss på de mest uventede og i blant subtile måter. Var det ikke vissheten om dette – og evne til å framstille det - som gjorde Ibsen til den dramatiker han ble?

5.3.4 Diakonalt perspektiv på mangel på tilgivelse

Perspektivet knyttes til forsoning, som kan bli resultat av tilgivelse, som hviler på at

[...] Gud i Jesus Kristus har forsonet verden med seg selv. [...] Forsoning og rettferdighet henger sammen. Ut fra et kristent syn skal forsoning aldri føre folk tilbake der de var. Forsoning fører folk til et nytt sted og utrunder dem til leve i fornyede relasjoner og med nytt ansvar (Det lutherske verdensforbund 2009:44-45).

Det er et dynamiske syn som preger dette synet på forsoning. Det at ingen skal tilbake der de var, innebærer det å skulle bli del av noe helt nytt. Dette kan gi rom for nye fortellinger. Dersom forsoningen skal bli sann, må fortidens historie også komme fram og spesielt de som tilhører de mest sårbare menneskene (Lutherske Verdensforbund 2010:45). Virkelig tilgivelse og forsoning mellom mennesker er et stort og sammensatt område man ikke skal ta for lett på. Tilgivelse skal f.eks. ikke bagatellisere overgrep. Videre leste vi at forsoning aldri skal ta mennesker tilbake der de var, men føre dem til et nytt sted med fornyede relasjoner og nytt ansvar. Uansett er muligheten til tilgivelse helt sentral i den kristne troen som diakonien bygger på. Dette bunner i troen på at Gud tilgir og at man dermed får sjansen til å starte på nytt. En diakon som kommer i kontakt med dype problemer kan peke på tilgivelsens mulighet som alternativ til konfliktspiraler. I tilfellet etter jaktulykken i Flatlands roman er det ikke utenkelig at en diakon kunne hjulpet far og sønn til å snakke sant om ulykken. De kunne fått Guds og hverandres tilgivelse og kommet langt videre i forholdet til hverandre, til Johan som ble skutt og til resten av bygda.

5.3.5 Skrekkens hus

Ettersom Karl Meyer flykter nedover på det europeiske kontinentet, får han kjennskap til et spesielt hus i Slovakia som blir kalt for *Skrekkens hus*. I dette huset blir hver besøkende konfrontert med sin største skrekk. Til tross for at dette konkrete huset er det eneste som framstår som en realitet i *Gjennom natten*, med både adresse og bilder, er det likevel nærliggende å tolke huset som en metafor. Huset kan være en metafor på det å bli presset opp i et psykisk hjørne hvor man utsettes for sitt livs skrekk. I *Gjennom natten* overraskes først leseren av at hovedpersonen langt om lenge møter sin egen familie, innhyllet i familiær romjulskos. Alt ser ut til å være fryd og gammen. Men rett etter kullkastes leseren på ny i det de aller siste linjene i romanen indikerer at kona Eva og datteren Stine er omkommet i en husbrann som hovedpersonen Karl kunne ha forhindre hvis han hadde vært mer årvåken før han reiste fra dem. Altså endte det virkelig opp i hans ultimate skrekk. Denne teksten får meg til å se for meg hva akkurat jeg ville ha møtt i *Skrekkens hus*. Nettopp dette ordinære, men likevel velutviklede spøkelseshuset får meg til å tenke over egne erfarte eller imaginære skrekk-scenarier. Mine egne scenarier av skrekk står klart for meg. Som i et nattlig mareritt overvelder de meg mens jeg hjelpeløst kjører sikksakk mellom dem. Jeg antar at få eller ingen lesere legger boka fra seg på dette tidspunktet. Alle trekkes med inn i Skrekkens hus. På samme måte som tivolvognene i et spøkelses-tog skramler gjennom den første døra, blir jeg uten beskyttelse nødt til å utsette meg for min egen skrekk. Uten å ha visst om det på forhånd har denne romanen tatt meg med inn i en reise jeg egentlig ikke hadde bedt om. Man vet aldri på forhånd hva man leser i nese linje. Og man vet aldri hva kunst gjør med en.

5.3.6 Diakonalt perspektiv på Skrekkens hus

Perspektivet knyttes til myndiggjøring som hviler på at

[...] hvert eneste menneske er skapt i Guds bilde, med evner og ferdigheter, uavhengig av nåværende sosial situasjon (Det lutherske verdensforbund 2009: 46-47).

Myndiggjøring er en grunnleggende verdi i alt diakonalt arbeid der det handler om at mennesker frigjøres til å kunne være det mennesket det er ment til å være i Guds bilde. Det handler om å finne fram til sin egen kraft, stemme og ansvar. Hva har en diakon med seg i møte med en person som billedlig talt befinner seg i Skrekkens hus? En diakon vil ha med seg både ønske om forandring, forsoning og myndiggjøring. Myndiggjøringen innebærer at personer får mulighet til å kjenne på og utvikle sin egen kraft. Dette henger sammen med

troen på å være et menneske skapt i Guds bilde som aldri vil bli totalt forlatt, selv ikke i Skrekkens hus. *Diakoni i kontekst* forbinder også myndiggjøring med verdighet, det å erkjenne sin egen verdighet som menneske (Det lutherske verdensforbund 2010:46). Går det an å tenke seg at Sæterbakkens hovedperson midt i all sin sorg og kynisme kunne ha tatt i mot et håp om fornyet styrke og verdighet? Først og fremst vil mange mennesker trenge et nærvær og deling av det som er mørkt. Men myndiggjøring og verdighet skal hele tiden være retningsgivende for diakonen i møte med den som lider.

5.4 Diskusjon av funn etter lesing foran teksten.

Jeg har nå brukt Ricoeurs teori om tekst som kan av- og re-kontekstualisere seg like mange ganger som det finnes lesere. Denne re-kontekstualiseringen kan få mange ulike uttrykk ettersom hvilken kontekst hver enkelt leser kler den i. Min erfaring er at alle tekstene var i stand til å åpne min egen forestillingsverden. Jeg fikk fatt i tekstenes sak (Hermanssen & Dahl Rendtorff 2002:177) i og med at jeg fant gjensvar fra mitt eget liv, dog i andre forkledninger. Ikke alle romaner ville vært i stand til å gjøre dette med meg, for begge appellerer til min personlige smak. Hadde det vært romaner som ikke appellerte til meg, ville irritasjon eller likegyldighet trolig ha forhindret denne prosessen. Det er spennende at alle tekstene pekte på diakonale utfordringer. Det kan bety at diakonien angår alle mennesker, ikke bare dem som allerede er aktive i kirkelige miljøer. Det er viktig at diakonien kan appliseres på sekulære tekster og slik angå vårt samfunn i dag. På den måten kan diakonien oppleves som aktuell for fler enn de allerede innforståtte.

6 Diskusjon basert på «Å se - bedømme - handle»

Å se – bedømme - handle er en metode for reflektert handling som ble utviklet av frigjøringssteologer i Sør-Amerika på 1960-tallet. Den blir ansett for å være et nyttig redskap for å binde sammen diakonal teori og praksis. (Det lutherske verdensforbund 2010:59). Flere kjente teologer ledet en bevegelse basert på den såkalte frigjøringssteologien. I tusenvis av basismenigheter (comunidades eclesias de base) leste alminnelige mennesker Bibelen for hverandre og tolket det de leste. Slik utviklet det seg en «teologi nedenfra». Denne sto i motsetning til en mer paternalistisk form for teologi hvor man var mottagere av teologiske sannheter ovenfra. (Nordstokke 2011:58) En av fordelene ved denne metoden er at den tar utgangspunkt i virkeligheten og anerkjenner alle delene av en prosess, helt fra det at man blir klar over et problem til at man gjør noe med saken på grunnlag av det man har sett og reflektert over. «Å reflektere» vil noen ganger bli benyttet i stedet for «å bedømme». På engelsk er dette ordet i metoden «reflect». *Diakoni i kontekst* legger vekt på at metoden er sirkulær. Det innebærer at den er en kontinuerlig prosess hvor nye observasjoner og refleksjoner følger på den forrige handlingen (Det lutherske verdensforbund 2010:60-61).

6.1 Å se – en forutsetning for empati og handlingskompetanse

Første fase er å virkelig se se:

[...]Det betyr å foreta en grundig analyse av det som blir gjort, der man tar i bruk kunnskap fra sosialvitenskapene og andre relevante disipliner for å få fram et gjennomreflektert bilde av konteksten den diakonale aktiviteten finner sted i. (Det lutherske verdensforbund 2010:59).

Å se er en avgjørende fase og henger sammen med nestekjærighet som er det første punktet i definisjonen av diakoni i *Plan for diakoni*. (Kirkerådet 2008:7). Det å ville se med et åpent blikk er grunnleggende i kjærligheten. Det å ville se er ikke noe som skjer automatisk, men noe som må settes navn på, læres og utvikles. Empati og handlingskompetanse kommer heller ikke av seg selv, men må læres, trenes på og vedlikeholdes. Dette fører oss over til neste punkt hvor *Plan for diakoni* vektlegger nettopp dette lærings- og utviklingsperspektivet.

6.1.1 Det diakonale blikk

I *Plan for diakoni* legges det vekt på å oppøve «Det diakonale blikk», å bruke blikket aktivt og å gjøre noe med det som man ser. Kirkerådet har en lærende tilnærming til denne seende evnen og sier : «Vi må læres opp til det, trene på det og inspireres til det» (Kirkerådet 2008:18). Blikket er det primære. Trenede diakonale blikk kunne lettere ha fanget opp lidende mennesker som ofte blir for mye overlatt til seg selv. I denne oppgavens innledning hørte vi at lederen for *Leve Oslo* Monica Smith fortalte at ingen, hverken prest, lege eller politi tok tilstrekkelig grad tak i hennes traumatiske livssituasjon (Kap1.3). Hun framstår som eksempel på mange som lider fordi deres situasjon ikke blir tilstrekkelig sett. Selv om man erkjenner verdien av å se, lever vi i et travelt samfunn hvor impulser lett kan drukne i en informasjons- kunnskaps- og underholdnings-flom. I *Plan for diakoni* hevdes det altså at vi må vi læres opp, trene og inspireres til å styrke den seende evnen. Vi ser at dette er et behov i dagens samfunn. Men på hvilke måter kan vi trene opp nettopp denne evnen?

6.1.2 Ricoeur ser en splittelse i kulturen

Den franske filosofen Paul Ricoeur har analysert samfunnene våre. Jeg tolker ham slik at han sikter til vestlige samfunn i vår tid. Han har sett en dyp splittelse i kulturen vår. Denne splittelsen ble det redegjort for i denne oppgavens innledende kapittel (1.7.1). Som vi husker går splittelsen gjennom både individ og samfunn, så lenge vi ikke har integrert våre ulike elementer som menneske og samfunn i en pakt. Denne dype splittelsen går som vi har sett mellom det som Ricoeur kaller «Det frivillige og det ufrivillige i mennesket» (Kemp 1999:11). Ricoeur mener at vi som individ og samfunn lider under denne splittelsen mellom det indre og ytre. Han mener vi trenger å inngå en pakt mellom våre ulike elementer for å ivareta alt menneskelig i oss og rundt oss (Kemp 1999:11). Et vesentlig spørsmål for meg blir hvordan denne pakten skal se ut. Eller enda mer presist: Hva kan være bindemidler i denne pakten? Hva evner å syntetisere våre ulike deler som menneske og samfunn? Hva kan koble våre erfaringer fra livet med teori vi har tilegnet oss?

6.1.3 Løgstrup og litteraturen som øyenåpner

Er skjønnlitteraturen i stand til å være en del av bindemiddelet som kan holde sammen den pakten som Ricoeur etterlyser? Den danske filosofen og teologen Knud Ejlert Løgstrup ser i skjønnlitteraturen et stort potensiale for at leseren kan finne materiale som virkelig angår ham. Derfor leste vi i innledningen til denne oppgaven om Løgstrups store iver etter å benytte seg

av skjønnlitteraturen i vitenskapelige spørsmål (Bugge 1999:29). Distanse er et nøkkelbegrep i Løgstrups tenkning. Løgstrup mener at skjønnlitteratur kan gi oss den distansen vi trenger for å kunne bearbeide våre egne liv (Bugge 1999:85). Vi er så innviklet i relasjoner at det er så å si umulig å få et meta-perspektiv på seg selv. Når vi derimot tenker tilbake på livene våre, ser vi ting i perspektiv. Vi får dermed den rette tidsmessige distansen. I våre egne liv her og nå mangler vi denne distansen, mener Løgstrup, men skjønnlitteraturen tilbyr den til oss. Vi leser om andres liv og på sett og vis bearbeider vi samtidig våre egne liv. (Bugge 2009:77).

Løgstrup forklarer hvordan nettopp skjønnlitteratur kan fungere som øyneåpner. Han tenker på det å få øynene sine åpnet som virkelig å erkjenne noe fra grunnen av. For ham er å se noe primært. God skjønnlitteratur kan evne å åpne øynene våre på et eksistensielt nivå. Vi har sett noe nytt vi ikke har sett før. Eller vi ser noe kjent på en helt ny måte (Bugge 2009:72). Når det gjelder de to romanene det ble forsket på i denne oppgaven, kan man si at jeg så

familiehemmeligheter, mangel på tilgivelse og opphold i «Skrekkens hus» på en ny måte.

Løgstrup mener at dette står i motsetning til det å bruke skjønnlitteratur kun som illustrasjon, altså noe sekundært (Bugge 2009:69). Som lærings- og erkjennelsesmetode kan vi si at læring ved øyneåpning er i samsvar med induktiv metode. Det innebærer at man går fra den spesielle beskrivelsen i skjønnlitteraturen mot en mer systematisk og helhetlig beskrivelse i

faglitteraturen. (Bø & Helle 2008:130). Kan skjønnlitteraturen bidra vesentlig som en syntetiserende effekt i den pakten som Ricoeur mener er nødvendig dersom vi skal vi anerkjenne alle våre ulike deler som menneske? Eller er lesing av skjønnlitteratur mest flukt fra virkeligheten? Evner den å bygge bro mellom det indre og ytre menneske, våre ufrivillige og ufrivillige deler? Endel lesing av skjønnlitteratur bærer kanskje mest preg av

virkelighetsflukt. Den kan tåkelegge bevisstheten om våre liv her og nå. Dette skal ikke utelukkes. Men når vi tar i betraktning det omfattende sammenfall av temaer i fag- og skjønnlitteratur som vi så i denne oppgaven, forstår vi at det å lese skjønnlitteratur både kan bekrefte og utdype teori. Den kan være en syntese mellom vårt frivillige og ufrivillige jeg.

Som vi videre har sett evner skjønnlitteraturen å åpne leserens verden Man forbinder sitt eget liv til det man leser om i fortellingen. Trolig virker dette styrkende på både å kunne og *ville* kjenne empati med mennesker i nød og å handle på grunnlag av dette

6.1.4 Å kunne se traumatisk krise

Medmennesker generelt og diakoner spesielt må øve seg i å se og gjenkjenne når noen er i en traumatisk krise. Dette fikk vi mye materiale om i de to romanene. Fra Flatlands roman kan

man trekke fram de tre unge mennene Tarjei, Trygve og Sigurd, deres foreldre og søsken. Det var et skarpt grep Flatland tok i beskrivelsen av en av fedrene som gikk alene med sin fortvilelse. Da noen endelig ville lytte, flommet hele historien ut til en tilfeldig journalist. (Flatland 2010:90). Man kan se for seg at en diakon kunne ha gjort stor nytte for seg med sorgarbeid og bygging av fellesskap i en bygd beskrevet av Flatland. Hos Sæterbakken fant man mange ensomme personer, mennesker som ikke fikk hjelp til de eksistensielle tingene i livene sine. Foruten hovedpersonen Karl Meyer selv, kan vi tenke på ektefellen Eva, sønnen Ole-Jacob, datteren Stine og også Mona, Karls nye partner som han også flyktet fra. Lesing av skjønnlitteratur om traumatisk krise kan gjøre leseren mer sensitiv for tegn på dette i sine omgivelser, nettopp fordi vi i denne oppgaven (Kap. 5.1) har sett at skjønnlitteraturen behandler de samme fenomenene som forskning har kommet fram til. Dessuten kan en lesende diakon få sin egen verden åpnet slik at hun får den distansen hun trenger for å virkelig kunne se bevisst i sine egne omgivelser. (Bugge 1999:77). Appellen om å se med et diakonalt blikk er en radikal oppfordring vi har i tankene før vi behandler det neste trinnet som er å bedømme.

6.2 Å bedømme – en nødvendighet for rett handling

Vi går nå over til den neste fasen i Se – bedømme – handle-metoden:

Dette andre skrittet er mer hermeneutisk, man prøver å tolke det som er sett og analysert. Hvordan kan vi forstå det som skjer, som tegn i tiden i lys av Guds ord og løftet om Guds frembrytende herredømme i Kristus? [...] Dømmekraft av denne typen hjelper kirken å heve sin profetiske stemme: påtale urettferdighet og synd, og i ord og gjerning kunngjøre de gode nyhetene om Guds omsorg for de fattige og lidende (Det lutherske verdensforbund 2009:60).

I denne fasen reflekter man over situasjonen slik man oppfatter den. Man vurderer alle de redskapene man har til rådighet for å kunne skape ønskede endringer og finner ut hvilken handling som man anser for å være den rette. Hvis vi ikke utvikler dømmekraften, risikerer vi å handle ineffektivt eller feil og i verste fall gjøre problemene større.

6.2.1 Å bedømme på grunnlag av menneskets sammensatte vesen

Vi er blitt kjent med Ricoeurs etterlysning av en pakt. Denne pakten skal bestå av både det som er frivillig og ufrivillig i vår menneskelige eksistens. Ricoeur oppsummerer dette med at vi må søke å forstå og forklare mennesket (Kemp 1999:12). Når vi er satt til å bedømme

problemer og utfordringer, kan det være nødvendig å ta i betraktning det hele menneske, både det menneskelige som kan forklares ut i fra ytre, målbare kriterier og det menneskelige som skal forstås ut i fra indre, ikke målbare kriterier. Ricoeurs analyse av menneskets ulike deler kan være en hjelp til å ikke undervurdere menneskets kompleksitet når vi bedømmer en situasjon.

6.2.2 Å bedømme synlig og usynlig nød

Tidligere i denne oppgaven er vi blitt gjort kjent med resultater av Charlotte Engels forskning som påtaler en splittelse mellom diakonal tale kontra diakonal handling. Forskningen hennes bygger på materiale fra fem menigheter i Den svenske kirken utført i 2006. Engel påpeker at kirkens troverdighet står på spill på grunn av en splittelse mellom ord og handling. (Engel 2006:253). Hvordan angår Engels forskning Den norsk kirken? I *Plan for diakoni* leser vi: «Diakonien har et spesielt ansvar der få eller ingen bryr seg» (Kirkerådet 2008:7). Forpliktelsen til å ta vare på de mest sårbare er her eksplisitt uttalt. Dette er en helt vesentlig verdi som må være retningsgivende i diakonal tenkning og arbeid. Men når vi skal bedømme situasjoner kan det være viktig å huske på at sårbarhet og det å være marginal i samfunnet kan variere over tid. Dette er en viktig erkjennelse fordi den tar høyde for at mennesker er i bevegelse og utvikling. Det er viktig å ikke bli plassert i en bestemt kategori for så sitte fast i denne. Mye nød er helt åpenbar, ikke minst den materielle nød når mennesker mangler midler til å dekke primære behov. På den annen side må vi i en diakonal refleksjon ta høyde for at ikke all nød er synlig. Det kan f.eks. være mye nød i overklasse miljøer og blant mennesker som har mer enn nok materielt sett. En informant hos Engel etterlyste mer lukt av gammel fyll og skitne jeans mellom kirkebenkene. (Svensson i Engel 2006:31). Dette uttrykker et reelt ønske om at flere marginaliserte mennesker kan finne veien inn i kirkens rom. I de mest ekspansive økonomiske miljøer er det sannsynligvis ikke fyll og skitne bukser som er problemet. Bruk av kokain og andre sentralstimulerende midler merkes ikke like tydelig som den slitne alkoholrusen. Nøden kan ha mange former. I forbindelse med kriser og katastrofer i liten eller stor skala rammes mennesker på tvers av sosial tilhørighet. Mennesker som tidligere har vært utsatt, kan med ett være i stand til å hjelpe til. De som har vært sterke, kan med ett bli svake. Det er viktig å beholde Charlotte Engels perspektiver og ikke glemme forpliktelsen overfor marginaliserte mennesker. På den annen side er det vesentlig å ta i betraktning at nød kan være skjult bak de flotteste fasader. Denne innsikten er viktig når

diakonen bedømmer en situasjon. Empati og handlingskompetanse må ikke begrenses til noen spesielle sosioøkonomiske grupper i samfunnet.

6.2.3 Å bedømme på grunnlag av heterogen kunnskapsbase.

Tidligere i denne oppgaven er vi gjort kjent med Harald Grimens analyse av varierende kunnskapsbaser i ulike profesjoner. Utifra hans analyse kan vi trekke den slutningen at diakonien er sammensatt av så mange ulike fag at kunnskapsbasen kan sies å være heterogen. Dette står i motsetning til en homogen kunnskapsbase hvor den indre sammenheng og logikk mellom fagets elementer er sterkere. (Grimen 2008:72). På grunn av denne heterogene kunnskapsbasen har diakonien en typisk praktisk integrasjon mer enn en teoretisk. Kanskje kan diakoner av og til savne en mer homogen kunnskapsbase? Grimen påpeker at både psykologer, jurister og teologer bygger sine profesjoner på mer homogene kunnskapsbaser. Det innebærer at deres fag har en større teoretisk integrasjon. (Grimen 2008:84). Dette kan være nyttig å vite. Man kan tenke seg både fordeler og ulemper ved de to ulike formene for kunnskapsbaser. Diakoner kan trekke avgjørende veksler på sin heterogene kunnskapsbase når det gjelder å bedømme situasjoner. Fordi diakoner er beredt til å bedømme på grunnlag av så mange ulike synsvinkler, skulle de ha faglig sterke forutsetninger for empati og handlingskompetanse.

6.2.4 Å bedømme situasjoner ut fra psykologiens teoretiske styrke

I første del av forskningen i denne oppgaven fant man at psykologi og skjønnlitteratur i høy grad omfattet de samme fenomenene (Kap.5.2). Når dette er tilfelle, kan det være interessant å spørre seg: Hva er psykologiens styrke og hva er skjønnlitteraturens styrke? La oss først bedømme psykologiens styrke. Psykologiens opplagte styrke er dens systematiske kunnskap bygget på forskning. Dersom man ikke leste teori, men kun skjønnlitteratur, ville det for eksempel være umulig å vite hva som var vanlig og mindre vanlig. Man ville kort og godt ikke vite tilstrekkelig om fenomeners utbredelse og sammenheng. Hvis man f.eks. hadde Flatlands bok som eneste kilde til kunnskap om Vestens engasjement i Afghanistan, kunne man komme til å tro at alle norsk soldater kom fra ei lita bygd og døde i en og samme bilbombe. Dersom vi videre generaliserte ut i fra Sæterbakkens roman, ville ingen ha turt å skille seg. Man behøver systematikken fra forskningen for å se fenomener i proporsjon med andre fenomener. Et annet eksempel på psykologiens styrke er beskrivelsen av de rent fysiologiske prosessene i hjernen. Det kan f.eks. være nyttig for en diakon som treffer et

menneske etter en traumatisk krise å ha den rent konkrete kunnskapen om at venstre hjernehalvdel kan ha blitt passivisert mens den høyre kan ha blitt hyperaktivert (van der Kolk, Burbridge og Suzuki 1997 i Dyregrov 1999:38). Dette kan gi verdifull informasjon om det mennesket som trenger diakonens hjelp. Kunnskapen om dette kan f.eks. kaste lys over hvorfor personer kan framstå som forvirrede og desorienterte. Da kan diakonen vite noe om at det disse personene trenger er å få satt sammen et indre kaos til et begripelig mønster. De kriserammede trenger å sette alt som har skjedd inn i en viss sammenheng før de kan gå videre i bearbeidingen. Det er viktig å presisere at diakoner ikke er terapeuter. Man må kjenne sine begrensninger og kunne henvise mennesker videre i hjelpeapparatet. Likevel skal man ikke bagatellisere at nettopp diakoner kan treffe sårbare mennesker i svært utsatte situasjoner som ikke er prioritert i behandlingsskøene. Videre beskriver Dyregrov *startle-respons* fenomenet på en klar og forståelig måte (Dyregrov 1999:26). Fenomenet innebærer at man lever i en forsterket beredskapstilstand. Under dette punktet fant jeg ikke en direkte tilsvarende beskrivelse av fenomenet i skjønnlitteraturen, men likevel lot fenomenet seg gjenfinne indirekte i handlingen til hovedpersonen hos Sæterbakken. Det er svært nyttig for en diakon å få dette fenomenet beskrevet teoretisk fordi det kan bidra til diakonal empati og handlingskompetanse. Tilstanden kan være underliggende hos den kriserammede. Et menneske som nettopp har opplevd «et lynnedslag» vil kanskje forvente å oppleve et nytt lynnedslag umiddelbart. Tenkningen er at hvis noe katastrofalt først har skjedd en gang, kan det like så godt umiddelbart skje en gang til. Vi har lært av psykologien at forsvarsmekanismen som forteller oss at vi er trygge kan være fullstendig rasert (Dyregrov 1999:11). Da kan det viktigste for en diakon være å sørge for å skape en så grunnleggende trygghet som mulig for den som er rammet. Det kan f.eks. være viktig å gjenta at man nå er utenfor katastrofeområdet, at politiet har kontroll, kort sagt at noen har oversikt og tar ansvar for situasjonen. Rent konkrete uttrykk for trygghet kan være avgjørende: Tørre klær, noe varmt å drikke, et pledd over skuldrene og stabilt nærvær. I mindre akutte situasjoner kan det å gjøre i stand et rom og tenne et lys sammen konstituere et betryggende samvær. Psykologien bidrar med kunnskap om mennesket som er helt avgjørende og retningsgivende for dem som skal jobbe profesjonelt med andre mennesker. Uten tvil kan den hjelpe diakoner i å ta kloke avgjørelser i situasjoner der mennesker er involvert.

6.2.5 Å bedømme ut fra skjønnlitteraturens empatiske styrke.

Vi har nå tatt for oss noen viktige trekk ved teoriens fordeler. Neste spørsmål blir da hva som er skjønnlitteraturens fortrinn framfor teorien. Når det gjelder skjønnlitteraturen vil jeg konsentrere tenkningen rundt begrepene gjenkjennelse (Kirkerådet 2008:16) og Løgstrups begrep kompleksitet (Bugge 2009:31). Man kan si at identifikasjon er en sterk form for gjenkjennelse. Den før omtalte *Plan for diakoni* er opptatt av en gjenkjennelse som ivaretar den andres verdighet: «Gjenkjennelsen; «Det kunne vært meg», er viktig, likeså gjensidigheten» (Kirkerådet 2008:16). Denne identifikasjonen med den andre kan forhindre en ovenifra-og-ned-holdning. Bevisstheten om at «Det kunne vært meg» bekjemper en «vi- og de andre»-tenkning. Bevisstheten om at alle mennesker deler livets sårbarhet er grunnleggende. Men graden av sårbarhet varierer fra menneske til menneske i ulike faser og er i høy grad avhengig av f.eks. sosiologiske faktorer som klassetilhørighet. Når man har evnen til identifikasjon, er det en åpen vei mellom mennesker. Skjønnlitteratur beskriver teorier *applisert* på oppdiktete mennesker i sin spesifikke setting. Den er fortettet liv. I undersøkelsen om sammenligning av fenomener i denne oppgaven (Kap.5.2) kunne man se en høy grad av fenomenologisk overlapping mellom teori og skjønnlitteratur når det gjelder traumatisk krise. Det indikerer at lesing fra begge nevnte kategorier i hovedsak henter sine tema fra samme fenomenologiske felt. Jeg ønsker å framheve dette med et eksempel. I denne oppgaven leser vi om somatiske smerter (Dyregrov 1999:27). Man lærer i teorien at mennesker som har vært gjennom traumatiske krise kan utvikle kroppslige smerter. Dette er viktig å vite. Men når vi i den litterære sammenligningen (Kap. 5.2) leser om Karl Meyers brekninger at magen hans vrenger seg og prøver å kvitte seg med noe den ikke har, at han rauter som en kalv og at selve luften presser seg ned i halsen hans for å ta tilbake noe han har stjålet fra den, ja da er det som om vi kjenner en ulidelig smerte beskrevet fra kroppens innside. Enhver som har opplevd brekninger vet noe om hvilken tilstand man befinner seg i. Når da brekningene krever et mageinnhold som personen ikke har, skjønner vi enda mer av hans elendighet. Når vi så tilslutt får beskrevet at han rauter som en kalv og at luften i lungene vil ha seg selv tilbake, kan vi identifisere oss på et konkret og kroppslig plan med mannen i krise (Sæterbakken 2011:118). Kanskje Løgstrup til og med går tekkelig kort i sitt sitat om at skjønnlitteraturen trekker de siste følelsesmessige konsekvenser at teoriene (Løgstrup i Bugge 2009:31). I det tilfellet som Sæterbakken beskriver er det kroppens egne fysiologiske reaksjoner som beskrives, hovedpersonens emosjoner følger som en underforstått konsekvens av denne tilstanden. Leseren sitter ikke lenger pent pyntet i psykiaterens dype fløyelsstol. Leseren står på en ødslig og dødstrist plass utenfor et forsamlingslokale med en far som

brekker seg, uler og hiver etter pusten. Det er kanskje nettopp denne faren diakonen møter noen dager før begravelsen, under seremonien eller uforvarende under en liten luftetur ute på plassen. Da kan den direkte identifikasjonen fra skjønnlitterære beskrivelser gi innsikt og styrke til å leve seg inn i farens umiddelbare tilstand. Kompleksiteten i den skjønnlitterære teksten stemmer overens med kompleksiteten i den reelle situasjonen. Diakonen møter ikke her en renskåren teori. Diakonen møter et sammensatt menneske i en kompleks situasjon. Der og da overgår kompleksiteten enhver enkelt teori (Løgstrup 2009:31). Med vilje og evne til å se kan diakonen bedømme akkurat dette møtet på presis denne plassen fordi skjønnlitteraturen kan ha øvet opp diakonens evne til å ta fornuftige grep og ikke flykte skrekkslagen fra hele situasjonen. La dette stå som et eksempel på diakonal empati som har vært styrket på grunn av gjenkjennelsen i skjønnlitteraturen.

6.2.6 Å lese foran teksten i menighetsarbeid

I kommentarene etter å ha lest foran teksten, ble det spurt om man tenke seg skjønnlitteratur brukt i menighetsarbeid (Kap.4.4). Kan man se den brukt på en bevisst og inkluderende måte? Når musikk, billedkunst og arkitektur er så innarbeidede kunstformer i kirkens historiske og samtidige virke, er det nærliggende å tenke at også skjønnlitteratur kan ha sin hensikt i kirkens liv. Dersom vi setter bruk av skjønnlitteratur i relieff til definisjonen av diakoni (Kirkerådet 2008:7), ser vi at den kan være relevant på ulike måter. Det er for eksempel ikke vanskelig å se for seg hvordan skjønnlitteratur kan bidra til å skape og utvikle inkluderende fellesskap. Tekster som speiler menneskers felles grunnleggende kår skulle være enkelt finne. Skjønnlitteraturen evner å bidra til bygging av fellesskap fordi ulike mennesker kan finne felles identifikasjon – om enn i ulik grad og måte. Man kan se for seg at mennesker i et fellesskap leser samme bok. Deltagere i en sorggruppe kan ha utbytte av å lese skjønnlitteratur som omhandler nettopp de tema som binder dem sammen. Høytlesning er også en god ide for et inkluderende fellesskap. Poesi som sjanger er spesielt godt egnet til høytlesning med tanke på den litterære formen. Det at den kan være kort, fyndig og oppleves av alle samtidig er også betydningsfulle faktorer. Dersom man skulle velge å bruke skjønnlitteratur i menigheten, med bibelske eller andre tekster, kan det være inspirerende å tenke på Ricoeurs beskrivelse av å lese foran teksten. (Dahl Rendtorff 1991:177). Først og fremst kan diakonen spørre om hva en tekst åpner av lesernes egen verden. Dette finner jeg å være en stor anerkjennelse av leserens autoritet. Man er kanskje gjennom oppdragelse og samfunnets normer først og fremst opptatt av hva eksperter mener om den ene eller andre teksten. I en kristen kontekst kan man være

opptatt av hva teologene mener om det ene eller andre skriftstedet. Ikke minst i religiøse sammenhenger er man kanskje raskt tilbøyelig til å overlate tolkningen til spesialister. Underliggende er kanskje frykten for å tolke feil? Man kan ha angst for å fornærme det eller den hellige. Men i samfunnet forøvrig kan ropet etter eksperter også være høyt og vedvarende. Man legger kanskje mer vekt på hva f.eks. litteraturvitere mener om skjønnlitteratur enn hva andre mennesker gjør? Det er her Ricoeur bidrar med sitt alternativ: Våg å se etter hva denne teksten åpner i ditt eget liv! Hva enten det nå er skjønnlitteratur om det ene eller andre tema eller bibelske tekster, se om teksten finner gjenklang i deg selv. Det er en appell om å våge å undersøke sin egen mottagelse av teksten (Hermansen & Dahl Rendtorff 2002:177). Jeg finner at denne tankegangen er i slekt med det Toril Moi beskrev om å bruke seg selv eksemplarisk (Moi 1999:128). Man kan velge å stole på sin egen subjektivitet, men må samtidig være åpen for tolkninger fra andre frie subjekter. Hva innebærer et slikt syn? Fører dette til at «alt flyter» og alt er like gyldig? Trenger vi ikke lenger mennesker som utdanner seg i årevis for å forstå ulike tekster? Trenger vi ikke teologer som lærer seg en mengde om kontekstene som bibeltekster oppsto i? Trenger vi ikke litteraturvitere og eksperter på språk som har lært seg om kvalitetskriterier og språklige tradisjoner? Kan man ikke nettopp forstå en tekst når man kjenner dens bakgrunn og forfatterens hensikt? Jeg synes Ricoeur går svært langt i å tillegge leseren autoritet når han kaller øyeblikket når teksten åpner leserens verden for det egentlige hermeneutiske øyeblikket. Man kan forstå Ricoeur som holder dette for å være det ultimate, hermeneutiske øyeblikket. Samtidig vil jeg ikke gi slipp på kunnskapen og ekspertisen som mange mennesker besitter. Det kan være nyttig for å forstå tekster å høre om dens historiske bakgrunn, om forfatterens kontekst, å analysere tekstens formspråk og grammatikk. Ender vi da opp med å ville ha i både pose og sekk? Ja, begge deler er nødvendig. Samtidig har dette å gjøre med hvor man legger vekten. Ricoeurs sterke appell om å lese foran teksten er en oppfordring som styrker og stoler på den alminnelige leser. Denne oppfatningen av det alminnelige menneskets dømmekraft er etter min mening kjernen i hva diakoner kan hente ut av Ricoeurs hermeneutiske teori. Det kan se ut til at det var den samme oppfatningen som rådet under reformasjonen, dengang Bibelen i prinsippet ble tilgjengelig for alle. Det å åpne opp for det alminnelige menneskets egen lesning på 1500-tallet må ha vært en revolusjon i tenkning. Mange diktere og forfattere har skrevet dypt inspirert av bibelsk tematikk og handling. Her har kirken en omfattende kilde å øse av. Diakonen, som har øye for å utvikle inkluderende fellesskap, kan bringe med seg et stort spenn av skjønnlitteratur i sin diakonale verktøykasse.

6.3 Å handle

Vi er nå kommet til siste ledd i Se – bedømme – handle-metoden:

Det tredje skritt er å handle – og føre innsikten fra de to første skrittene over på den diakonale aktivitetens arena. Forhåpentligvis vil dette gjøre praksis mer reflektert og disiplinert, mer fokusert og er effektiv (Det lutherske verdensforbund 2009:60).

På dette stadiet har observasjon og refleksjon nådd til handling. Jo grundigere man har arbeidet med både å se og å bedømme, desto mer sannsynlig er det at man kan oppnå det man ønsker når man handler. I handlingen påvirker man tilværelsen direkte. Hvis vi tenker tilbake på definisjonen av diakoni, husker vi at den ble kalt for evangeliet i handling (Kirkerådet 2008:7). Vi ser at handlingsperspektivet ikke bare står sentralt i diakonien, men at handlingen er et virksomt element av diakoniens vesen.

6.3.1 Handling i forhold til heterotelisk kunnskapsbase

I Grimens oversikt over oppbygningen av ulike fag var et av motsetningsparene hans autoteliske og heteroteliske fag. (Grimen 2008:84). Vi husker at de heteroteliske fagene har sitt formål utover seg selv, deres begrunnelse er altså rettet mot andre mennesker. De autoteliske fagene henter derimot sin begrunnelse i seg selv. De skal ikke nødvendigvis oppfylles utover seg selv. Man må kunne si at diakoniens anliggende er utpreget heterotelisk. Formålet med fagene er å kunne handle med og for andre mennesker. Vi ser at ikke bare den heterogene kunnskapsbasen, men selve profesjonens heteroteliske vesen retter seg mot arbeid med mennesker og samfunn. Denne kategoriseringen fra Harald Grimen skulle være et godt, faglig utgangspunkt for handling i den diakonale profesjon.

6.3.2 Definisjon av handlingskompetanse sett i forhold til Se - bedømme-handle - metoden

Hvis vi vender tilbake til definisjonen av handlingskompetanse (Sætre, Christensen og Kristensen 1995) i kapittel 1, kan vi spørre oss om hvordan denne definisjonen passer med med tenkningen i Se – bedømme - handle-metoden. (Det lutherske verdensforbund 2010:59) og elementer fra *Plan for diakoni* (2008). Er det store likheter eller ulikheter i definisjonen sett i forhold til de diakonale teoriene? Dette gjøres for å undersøke om det er noe vi kan lære av dette i praktisk diakoni.

For det første understreker definisjonen «personlig kapasitet som innebærer evnen og viljen til å avdekke handlingsmuligheter i forhold til samfunnsmessige problemstillinger og på bakgrunn av dette handle med henblikk på disse» (Sætre, Christensen og Kristensen 1995). På disse punktene synes jeg den diakonale teorien har noe å tilføre til definisjonen med punktene om «Det diakonale blikk». (Kirkerådet 2008 :18) og gjenkjennelsen «Det kunne vært meg» (Kirkerådet 2008:16). Disse punktene kan trolig styrke den personlige kapasiteten med evne og vilje og føre til en moralsk impuls om å bry seg i handling. I beskrivelsen av refleksjonen bak og selve handlingen synes jeg at definisjonen og metoden beveger seg helt parallelt. Men Se – bedømme – handle-metoden understreker naturligvis fasen hvor man først *ser* helt eksplisitt. Definisjonen går rett på refleksjon og handling. Dette er kanskje ikke å undres over i og med at definisjonen dreier seg om kompetansen i å handle. Likevel tydeliggjør Se – bedømme – handle-metoden nettopp den seende fasen. *Diakoni i kontekst* understreker det helt sentrale i å hente inn erfaringer og vitnesbyrd fra konteksten før man beveger seg videre.(Det lutherske verdensforbund 2009:59). Mange prosjekter av ulike slag, ikke minst utviklingsprosjekter i underprivilegerte land, ville vært langt mer effektive om man tok seg tid med fasen hvor man orienterer seg i sammenheng. Definisjonen utvikler seg videre med å si at handlingskompetansen er «framkommet som resultat av saklig innsikt og refleksjon, anvendelse av en serie fortolkningskriterier og ansvarlige valg som er forankret i et sett verdier om natur, samfunn og menneske» (Sætre, Christensen og Kristensen 1995). Vi ser at bedømmingsfasen understrekes sterkt i både definisjon og metode. I metoden kommer verdiorienteringen fram allerede i bedømmingsfasen i og med at den bygger på «de gode nyhetene om Guds omsorg for de fattige og lidende (Det lutherske verdensforbund 2009:60). Definisjonen sier at de ansvarlige valgene skal være «forankret i et sett verdier om natur, samfunn og menneske» (Sætre, Christensen og Kristensen 1995). Uttalelsen fokuserer at handlingen må være verdibasert. Men den antyder ikke hva slags verdier som skal være retningsgivende. Her er Se – bedømme - handle-metoden mye tydeligere i og med at den bygger på sitt frigjøringssteologiske ståsted. Fordi handling i seg selv kan føre i alle retninger, bør definisjonen av handlingskompetanse etterfølges av en verdidebatt. Definisjonen inkluderer ordet «natur». Det er viktig at nettopp dette ordet nevnes med tanke på klodens økologiske tilstand. Dette ordet nevnes ikke eksplisitt i Se – bedømme – handle -metoden. Selv om man ved hjelp av metoden kan handle økologisk bevisst, det er et punkt i diakoniplanen å ta vare på skaperverket (Kirkerådet 2008:7), er det en styrke at ordet «natur» nevnes slik det gjør i definisjonen.

Som et forsøk på oppsummering kan man si at Se – bedømme – handle har sin styrke i å vektlegge alle elementer i en prosess. Både metoden og definisjonen legger stor vekt på refleksjons- og handlingsfasen. Se – bedømme – handle- metoden er tydeligere i sitt verdigrunnlag enn definisjonen. Definisjonen fokuserer ordet natur. Det å handle økologisk ansvarlig kan ligge implisitt i Se – bedømme – handle-metoden. Likevel er det en styrke at nettopp naturen nevnes eksplisitt i definisjonen av handlingskompetanse. Ved hjelp av denne sammenligningen kan diakonen vurdere å bruke styrkene til både definisjon og metode når han vil handle.

6.4 Hvordan kan lesing av skjønnlitteratur styrke empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni?

Jeg vil hevde at det er en sammenheng mellom hvordan lesing av skjønnlitteratur først kan påvirke vår empati og deretter vår handlingskompetanse. Faktorene gjenkjennelse og identifikasjon kan vekke og styrke vår empati. (Kirkerådet 2008:16). Empatien kan utvikles når du ser sammenhengen mellom din egen og andres verden. Dette kan skje i det Ricoeur kaller det egentlige hermeneutiske øyeblikk. I denne oppgaven har vi undersøkt og fått bekreftet skjønnlitteraturens potensiale til å åpne leserens verden. (Kap.5.3). Det er grunn til å tro at empatien er en sterk drivkraft i handlingskompetansen. Handlingskompetansen kan styrkes fordi skjønnlitteraturen i stor grad kan handle om den felles verden vi faktisk deler. Skjønnlitteraturen ikke bare styrker empatien, men bidrar også med kunnskap som styrker evnen til å bedømme og deretter handle målrettet. I den praktiske diakonien er empati og handlingskompetanse helt grunnleggende elementer i yrkesutøvelsen. Empati i noen form er en forutsetning for å elske sin neste, bygge inkluderende fellesskap, verne om skaperverket og å kjempe for rettferdighet. (Kirkerådet 2008:7). Uten empati er det vanskelig å se hvordan målsettingen for diakonien i noen grad kan oppfylles. Når det videre står i definisjonen av diakoni at den er evangeliet i handling, forstår vi hvor viktig det er å ha kompetanse til å bringe noe man ser via refleksjon til handling.

7 Oppsummering og konklusjon

I begynnelsen av denne oppgaven ble det gjort rede for hvor viktig det er at diakoner har kompetanse på å møte mennesker i traumatisk krise med tanke på at de ofte møter mennesker i forbindelse med død, gravferd og andre mer uttalte kriser. Adrian Pracon som overlevde massakren på Utøya og Monica Smith som opplevde å ikke få tilstrekkelig hjelp etter selvmord i sin familie, ble trukket fram som eksempler på mennesker som kjemper psykisk etter traumatisk krise. De står som eksempler på mennesker som kunne bli sett av en diakon. I denne sammenheng var *Plan for diakoni* nyttig med sine beskrivelser av «Det diakonale blikk» og det sentrale poenget om gjenkjennelse i forhold til andre mennesker.

Funn foretatt av først Charlotte Engel og deretter Harald Grimen påviste at det finnes ulike former for kløfter innen diakonifaget. Engel påviste en kløfte mellom diakoniens teori og praksis. Grimen analyserte ulike kunnskapsbaser og utfra hans kriterier ser man at diakonien består av en heterogen kunnskapsbase med høy grad av praktisk integrasjon. Som en respons på analysen om kløfter innen teori og praksis og mellom ulike deler av en kunnskapsbase leste jeg Paul Ricoeurs samfunnsanalyse og hans beskrivelse av behovet for en pakt mellom det indre og ytre menneske på både individ- og samfunnsnivå. Denne etterlysningen fra Ricoeur ble satt i sammenheng med Knud Ejlert Løgstrups bruk av skjønnlitteratur som faglig forbundsfelle. Løgstrups bevisste bruk av skjønnlitteratur skisseres i denne oppgaven opp som et mulig bidrag til den pakt Ricoeur etterlyser. Løgstrup understreker at distansen til vårt eget umiddelbare liv som skjønnlitteraturen tilbyr oss, nettopp gjør det mulig å bearbeide fenomener i vårt eget liv.

For å finne svar på problemstillingen om lesing av skjønnlitteratur om traumatisk krise kan styrke empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni ble det foretatt to undersøkelser. Den første var en sammenligning mellom fenomener beskrevet i katastrofepsykologisk litteratur av Atle Dyregrov og fenomener i romanene *Bli hvis du kan. Reis hvis du må.* og *Gjennom natten*. Man kom fram til 22 punkter som ble sammenlignet både i psykologien og skjønnlitterært. Sammenligningen av fenomener slo fast at de samme fenomenene som psykologien beskriver i høy grad også blir behandlet i skjønnlitteraturen. Den neste undersøkelsen var også av hermeneutisk karakter og viste at utvalgte tekster fra romanene var i stand til å åpne leserens verden. Det er dette Ricoeur mener med å lese foran teksten og når dette oppstår, opplever leseren ifølge Ricoeur det egentlige hermeneutiske øyeblikk. Tekstene ble satt i sammenheng med de sentrale, diakonale verdiene forvandling, forsoning og myndiggjøring. Sammenhengene mellom situasjonene som ble beskrevet og de diakonale

refleksjonene var ikke vanskelige å finne. Det betyr at diakonien kan angå alle mennesker, ikke bare de som allerede er godt kjente i en kirkelig sammenheng.

Diskusjonen ble strukturert over fasene i metoden Se – bedømme – handle. I den første fasen dreide det seg om å ville utvikle det diakonale blikket. Trenings- og inspirasjons-aspektet ble understreket. Det å ville se er noe som må holdes ved like. Skjønnlitteraturen som øyneåpner for fenomener og den distansen lesingen kan gi, kan ifølge Løgstrup føre til økt bevissthet om at vi er hverandres verden, innviklet i hverandres liv og dermed ansvarlige for hverandre.

Også i *Plan for diakoni i Den norske kirke* legges det vekt på at gjenkjennelsen med sine medmennesker er sentral, og vissheten om at nøden kan ramme en selv eller våre nærmeste, styrker trolig empatien. I refleksjonsfasen kan kunnskap om Ricoeurs analyse av menneskets sammensatte vesen som ytre og indre menneske og kunnskap om synlig og usynlig nød, som en refleksjon over Engels funn, gjøre at diakoner får styrket sin evne til å bedømme.

Diakonens heterogene kunnskapsbase kan være til nytte når avgjørelser skal tas fordi diakonen kan se problemstillinger i fra mange ulike vinkler. En diskusjon om psykologiens teoretiske styrke sett i forhold til skjønnlitteraturens empatiske styrke ender med å anerkjenne de ulike styrkene til begge parter. Hvordan skjønnlitteratur kan tas i bruk bruk i menigheten blir også drøftet. Drøftingen ender med en vektlegging av den alminnelige lezers autoritet, inspirert av Ricoeurs hermeneutikk. Man ønsker også å beholde spesialistkompetanse om både bibelske og skjønnlitterære tekster, men i Ricoeurs hermeneutikk er det utvilsomt den enkelte lezers autoritet som skaper det egentlige hermeneutiske øyeblikket. Dette øyeblikket blir derfor det primære.

Handlingskompetanse krever også empati. Det diakonale blikket som vil gjøre noe med det som det ser, er et godt uttrykk for dette. Ikke bare empati, men også saklig kunnskap er i høy grad viktig når de rette valgene skal treffes. Både teori og skjønnlitteratur kan bidra med kunnskap. I teori er kunnskapen mer systematisert, oversiktlig og forskningsbasert. Derfor har teori en fordel når det kommer til saklig kunnskap. Verdispørsmålet står sentralt i handlingskompetansen, noe som kommer fram ved å sammenligne Se – bedømme – handle-metoden med den definisjonen av handlingskompetanse som er brukt i denne oppgaven. At handling må bygge på verdier gjøres klart både i definisjonen av handlingskompetanse og i Se – bedømme – handle-metoden. Men mens metoden bygger eksplisitt på frigjøringsteologiske verdier, trenger definisjonen en bredere verdidebatt om hvilke verdier som skal ligge til grunn for handling. Se – bedømme – handle slår fast handlingen som en iboende del av diakonien. Videre slår definisjonen av diakoni fast at alle dens uttrykk er evangeliet i handling. Av dette ser vi at diakonien er rettet mot handling. Dette stemmer overens med Grimens analyse av de

heteroteliske fagene som i motsetning til de autoteliske fagene har sine formål utover seg selv, altså rettet mot andre mennesker.

Lesing av skjønnlitteratur generelt og om traumatisk krise spesielt, kan styrke empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni. Lesingen kan bygge bro mellom kløfter i diakonal teori og praksis og samle både det indre og ytre ved mennesket, som i en pakt.

Skjønnlitteraturen kan vekke og styrke gjenkjennelse og fungere som identifikasjon. Den kan gi opplevelse og kunnskap om komplekse problemstillinger og situasjoner som kan stemme overens med en kompleks realitet i praktisk diakoni.

Min mening er at diakonutdanningen såvel som yrkesutøvelsen har en kilde i skjønnlitteraturen til utvikling av empati og handlingskompetanse i praktisk diakoni.

Skjønnlitteraturen må settes i sammenheng med faglige problemstillinger der den kan fungere som et ledd i induktiv læring og erkjennelse. Den kan således utdype, bekrefte eller fungere komplementerende til teori på en måte som anerkjenner menneskets frivillige og ufrivillige deler slik som Paul Ricoeur har beskrevet dem.

8 Litteraturliste

Bugge, D. (2009). *Løgstrup og litteraturen* Forlaget Klim, DK-8200 Århus N

Bø, I. & Helle, L. (2008). *Pedagogisk ordbok Praktisk oppslagsverk i pedagogikk, psykologi og sosiologi* Universitetsforlaget, Oslo

Cullberg, J. (1994). *Mennesker i krise og utvikling* H. Aschehoug & Co (W.Nygaard), Oslo

Det lutherske verdensforbund (2010). *Diakoni i kontekst – forvandling - forsoning – myndiggjøring* (Norsk utgave), Oslo:KUI

Dyregrov, A. (1999). *Katastrofe psykologi* Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, Oslo

Engel, C. (2006). *Svenske kyrkans sociale arbete – før vem och varför? En religionssociologisk studie av ett diakonalt dilemma*. Forskningsavdelings skriftserie nr 26. Stockholm: Ersta Sköndal högskola

Flatland, H. (2010). *Reis hvis du kan. Bli hvis du må.*(2010). Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo

Grimen, H «Profesjon og kunnskap» i *Profesjonsstudier* (2008). Molander A. & Terum L.I. Universitetsforlaget, Oslo

Hermansen, M. & Dahl Rendtorff J. (2002). *En hermeneutisk brobygger Tekster av Paul Ricoeur* Forlaget Klim, DK-8200 Århus N

Ibsen, H. (1991) *Vildanden* Samlede verker bind 2. De norske Bokklubbene A/S. Utgitt første gang i København i 1902

Kemp, P. (1999). *Tid og fortelling Introduktion til Paul Ricoeur* Aarhus Universitetsforlag, Århus N

Kirkens opplysningstjeneste (Begravelses-statistikk)

URL:<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=1962> (Lest 27.mars 2013)

Kirkerådet, (2008). *Plan for diakoni*. Kirkerådet, Den norske kirke, Oslo

Krogh, T (2009). *Hermeneutikk Om å fortolke og forstå* Gyldendal Akademisk, Oslo

Lothe, J. Refsum, C. & Solberg, U. (1999). *Litteraturvitenskapelig leksikon* (1997)
Kunnskapsforlaget H. Aschehoug & Co (W. Nygaard) A/S og A/S Gyldendal Norsk Forlag,
Oslo

Martinsen, K. (1996). «Dialog 1: Omsorg og metafysikk – kan sykepleieforskningen gi plass til det? En dialog med Katie Eriksson (1) i *Fenomenologi og omsorg Tre dialoger med etterord av Katie Eriksson* Tano Aschehoug, Oslo

Nordstokke, K. (2011). *Liberating Diakonia* Tapir Akademiske Forlag, Trondheim

Pracon, A. (13. januar 2013). *Aftenposten*, Oslo

Repstad, P. (2007). *Mellom nærhet og distanse Kvalitative metoder i samfunnsfag*
Universitetsforlaget, Oslo

Smith, M. (14. april 2013). *Aftenposten*, Oslo

Stone, H.W. (2008). *Crisis Counseling* (2009) Fortress Press, MN 55440, USA

Støvring, (2005). helse-og sosialfaglig ordbok engelsk-norsk Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS

Sæterbakken, S. (2011). *Gjennom natten* CAPPELEN DAMM AS, Oslo

Sætre, P.J. Kristensen, T. Christensen, K.G. (1995). Om holdninger og handlingskompetanse.
Miljøundervisning i Vestfold URL:27. Mars 2013<http://www-bib.hive.no/tekster/muvin/rapport5/rapport5-07.html>

(Lest 27.mars 2013)

West, G. (1991). «Modes of reading the Bible in the South African context of Liberation» in *Biblical Hermeneutics of liberation*, Cluster Publication, Pietermaritzburg, South-Africa